

GULYÁS JUDIT

A JÁNOS VITÉZ MORFOLÓGIAI ELEMZÉSE

A dolgozat Petőfi Sándor *János vitéz* című művét elemzi. Ez a szöveg explicit műfajmegjelöléssel mint *népmese* jelent meg 1845-ben, ugyanakkor műfajisága a kezdetektől ellentmondásos volt az értelmezők számára. A dolgozat arra tesz kísérletet, hogy az irodalomtörténeti szakirodalomban lehetőségként eddig két ízben felvetett elemzési módszerrel, a V. J. PROPP kidolgozta morfológiával vizsgálja a *János vitézt*. Egy ilyen típusú elemzés érvényessége abból fakadhat, hogy a *János vitéz* olyan irodalmi mű, amely hat varázsmesetípus kontaminációján alapszik, s a proppi morfológia éppen a varázsmese-műfajhoz tartozó szövegek felépítésének törvényszerűségeit írja le. A dolgozat hipotézise az, hogy amennyiben e morfológia eljárásait követve feltárjuk a *János vitéz* szerkezetét, s az eredményt egybevetjük a varázsmese általános morfológiai képletével, lehetőségünk nyílik arra, hogy Petőfi szövegének sajátságos megoldásait kimutatva, hozzájárulhassunk a mű befogadástörténetét oly jellegzetesen formáló műfaji kétségek térnyerésének megértéséhez.¹

A dolgozat első részében röviden ismerteti a *János vitéz* műfaja kapcsán a recepció felvetette nézeteket, s a folklorisztikai elemzések e műre vonatkozó eredményeit is bemutatja. A dolgozat főrésze a *János vitézt* a proppi funkciók sorrendjében elemzi, a modell három fő szempontjára koncentrálva: a funkciók, a menetek és a szerepkörök azonosítása. A *János vitéz* morfológiai összképletét egybevetve a proppi absztrakt szerkezeti sémával, a végkövetkeztetések levonására kerül sor. A dolgozat mellékletében két táblázatban foglaltuk össze a *János vitéz* funkciómegfeleléseit, valamint a funkciókhoz rendelhető szöveg-helyeket.

¹ Az írás szakdolgozatom (2002) rövidített változata. Szeretnék köszönetet mondani SZILÁGYI Mártonnak, témavezetőmnnek, segítségéért, az inspiráló kérdésfelvetésekért és tanácsokért.

A SZÖVEG MŰFAJÁRÓL KIALAKÍTOTT NÉZETEK

A *János vitéz* 1845-ben jelent meg. Az első kiadás címlapjának szövege: *János Vitéz. / Népmese. / (1844.)* Egy évvel később, 1846-ban jelent meg a második, olcsóbb kiadás; a címlap szövege betűről betűre egyezik az első kiadásával: *János Vitéz. / Népmese. / (1844.)*

A címhez társított műfaj-megjelölés ellenére a *János vitéz* értelmezői a szöveg műfaját igen változatosan határozták meg: tekintették elbeszélő költeménynek,² elbeszélő regének,³ népies hőskölteménynek,⁴ víghőskölteménynek,⁵ bohózatú hőskölteménynek,⁶ népies eposznak,⁷ népregés eposznak,⁸ naiv eposznak, amely azonban mégsem naiv,⁹ modern eposznak,¹⁰ paraszteposznak,¹¹ népies költői beszélynak,¹² mondának,¹³ valamint népmesének,¹⁴ tündéres népi mesének,¹⁵ jelvi mesének,¹⁶ műfajteremtő naiv mesének, amely azonban műfaja szerint nem igazi népmese,¹⁷ népies elbeszélő költeménynek, mely közelebről gyönyörködtető célú népmese,¹⁸ illetve olyan népmesének, mely formájára nézve mese, funkcióját tekintve azonban népi eposz.¹⁹

Alapvetően két nagyobb műfaji csoport rajzolódik ki ezen adatokból: a *hősköltemény/eposz* illetve a *(nép)mese* kategóriája. A befogadók részéről, mint a fentiekből kitetszik, bizonyos zavar érzékelhető a szöveg műfajisága kapcsán, innen a vegyes, kombinált, jelzőkkel ellátott műfaji megnevezések sora. A ha-

² GYULAI 1891–1892. 182, MELTZL 1909. 139–140.

³ BUBENIK 1884. 30, 31.

⁴ VAHOT 1881. 243.

⁵ 1845. márc. 4. *Nemzeti Ujság*, 36. sz. 143. Budapesti ujdonságok. Újra-
közölve: KISS (szerk.) 1987. 34.

⁶ TATAY 1847. 243.

⁷ FISCHER 1890. 231, 232, 218, 219, GAAL é. n. (1898.) 25, SZIGETVÁRI 1922. 111, TRENCSENYI-WALDAPFEL 1966. 208.

⁸ SZVORÉNYI 1868. 275. és 430. 70. §.

⁹ RÉVAI 1949. 8–9.

¹⁰ SZIGETVÁRI 1922. 114, 111–112.

¹¹ SZERB 1958. 378.

¹² ZILAHY 1864. 60.

¹³ NÉVY 1870. 140.

¹⁴ TOLDY 1864–1865. 415, FERENCZI 1896. 88, GYULAI 1908. 35, SOMOGYI 1909. 93–95, VOINOVICH 1936. 14.

¹⁵ Névtelen (TOLDY Ferenc) *Budapesti Híradó*, 1845. május 22, újra-
közölve: 1911. 88, PULSZKY *Szépirodalmi Szemle*, 1847. I. 18. sz. 277, újra-
közölve: 1911. 279, SALAMON (1860) 1889. 251, ORAVECZ 1903. 30, BARÓTI 1910. 73, 68.

¹⁶ HENSZLMANN *Szépirodalmi Szemle* 1847. II. 26. sz. 379. Újra-
közölve: 1911. 371.

¹⁷ HORVÁTH 1922/1989^R. 114.

¹⁸ GAAL é. n. (1898) 26, BEÖTHY 1899. 102.

¹⁹ RIEDL 1923. 149, 154, PÁNDI 1952. 580, MARTINKÓ 1973. 86–88.

tározatlanságot sugalló műfaji terminus-sokaság egyik fő csoportját képezik a *János vitéz* szövegét meseként felfogó értelmezések.²⁰ A magyar folklorisztika több ízben foglalkozott a *János vitézzel*: magyar és más népmeseszövegekre hivatkozva motívumpárhuzamokat mutatott ki,²¹ azonosította a cselekmény alapjául szolgáló népmesetípusokat, majd azok nemzetközi típuskatalógusba való besorolását is elvégezte, végül pedig a nemzetközi motívumindexszel vetette össze a *János vitéz* motívumait.

BERZE NAGY János hat folklór mesetípus, illetve ezek kombinációjának meglétét mutatta ki a műben,²² mely típusok a következők: *Erős János* (AaTh 650/A), *Az ördögszerető* (AaTh 407/B), *Üldözött szarvasűnő* (AaTh 401), *Fehérlófia és Borsszem Jankó keveredése* (AaTh 312D), *A virággá változtatott lány* (AaTh 407) és az *Árgirus-típus* (MNK 400 A*).

DÖMÖTÖR Ákos és KERÉNYI Ferenc jó pár évtizeddel később már a mesék elemi egységének tekintett motívumokat is azonosították a *János vitéz*ben a nemzetközi folklórmotívumindex alapján.²³ A típusok és a motívumok között azonban a meséknek, vagy legalábbis a varázsmeséknek, létezik egy köztes szerkezeti szintje is, ez pedig a PROPP kidolgozta morfológia modelljének alapját jelentő funkcióé. A szerzőpáros utalt is a proppi módszerre, azonban elvetően:

„Petőfi János vitézének motívumelemzése során le kellett mondanunk a Propp–Meletyinszkij módszer alkalmazásáról, mivel költőnk műve esetében nem cselekménytípusok stabil kombinációs soráról van szó, hanem a motívumok szabad kezeléséről, sőt a motívumoknak egyedi átalakításáról. Maga Propp vallja be, hogy az a törvény, amely a funkciók sorrendjére vonatkozóan állandó azonosságot hirdet, az irodalmi mesékre nem vonatkozik.”²⁴

Pár évvel később HERMANN Zoltán a proppi modell alkalmazása mellett foglalt állást. Részletes funkcióelemzés nélkül is lényeglátó megjegyzést tett:

²⁰ HERMANN Zoltán a recepció irányainak áttekintésekor *egyöntetű* véleményként észleli, hogy „Petőfi költeményének egyetlen lehetséges olvasási módja az, ha a *János vitézt* a *mesék* befogadói szerkezete, elvárás-horizontja mentén közelítjük meg.” HERMANN 1999. 19. HERMANN figyelemre méltó kételyeket fogalmaz és indokol meg a *János vitéz*nek tulajdonított meseiség kapcsán. Másfelől, véleményével ellentétben úgy látjuk, nem igazolódik a recepció mese-olvasatú egyöntetűsége vagy kizárólagossága.

²¹ ELEK 1916. Korábban már KALMÁR Elek ugyancsak összevetette a szöveget a korban rendelkezésre álló népmesékkal. KALMÁR 1893.

²² BERZE NAGY 1925. 21–39. Az Aarne–Thompson illetve az MNK-típuszámokat DÖMÖTÖR Ákos adta meg.

²³ DÖMÖTÖR–KERÉNYI 1994. L. még a kritikai kiadást, PETŐFI 1997. 312–314.

²⁴ DÖMÖTÖR–KERÉNYI 1994. 376. 13. lj.

„Célszerűbb volna a varázsmesék proppi modelljével történő összevetés! Azonnal láthatóvá válna, hogy a Petőfi-mű szűzsés szekvenciái nem fedik le pontosan a varázsmese modelljét [...] A mesei funkciók [...] szintaktikájukat elvesztik ugyan, mégis a mesei funkciók felhasználása, s a mesei (varázsmesei) szűzsétől való állandó elhajlás a szöveg létrejöttének és az olvasás aktusának belső értelmévé válik.”²⁵

E dolgozat megszületését egy olyan feltevés indokolja, mely szerint ha Proppnak a varázsmesék szerkezetére vonatkozó megállapításait és elemző eljárásait Petőfi művére alkalmazzuk, akkor (természetesen a morfológiai önkorlátozás figyelembevételével) releváns információk nyerhetők a szövegről. Általánosságban, egy modelltől való eltérések épp olyan érdekesek és figyelemre-méltóak lehetnek, mint az egyezések.

PROPP morfológiájának négy alaptétele van:

I. A mese állandó, tartós elemei a szereplők funkciói, függetlenül attól, ki és hogyan hajtja végre őket. A funkciók a mese alapvető alkotórészei.

II. A varázsmesékben előforduló funkciók száma korlátozott.

III. A funkciók sorrendje mindig azonos.

IV. Szerkezetileg valamennyi varázsmese egytípusú.²⁶

A III. tételhez tartozik az az önkorlátozó kiegészítés, amelyre DÖMÖTÖR Ákos és KERÉNYI Ferenc hivatkoztak, azaz:

„[...] fenti törvényszerűség csak a folklórra érvényes. Nem a mese mint műfaj általános sajátossága. Az irodalmi mesékre ez a törvényszerűség nem vonatkozik.”²⁷

Ezen önkorlátozást jelen dolgozat is mindvégig figyelembe kívánja venni, ám nem véli úgy, hogy ezzel lehetetlenné és értelmetlenné vált volna a proppi morfológia irodalmi műre való alkalmazása (különösen ha az irodalmi mű varázsmeséket használ nyersanyagaként).

A fentiekben BERZE NAGY János által megadott, a *János vitéz*nek alapanyagul szolgáló *valamennyi* mesetípus a mesének ama válfajához tartozik, amely az Aarne-Thompson katalógus 300-tól 749-ig terjedő típusait fedi le. Mindezen folklór mesetípusokra érvényes tehát a proppi morfológia, mivel az a varázsmesék műfajának szerkezeti sajátosságain alapul. A *János vitéz* olyan irodalmi mese, amely folklór varázsmesetípusok *alapján* hoz létre önálló szűzsét, azaz

²⁵ HERMANN 1999. 19–20. Megjegyezzük, hogy például Oscar WILDE meséire alkalmazták már a proppi morfológiát. A tanulmány szerzőinek megközelítési módja eltér dolgozatunktól, mivel a narratíva egészének lefedése érdekében a proppi funkciók mellett WILDE meséiből levezethető új funkciókat is létrehozta, ezen túl pedig a pusztán morfológiai elemzés mellett általánosabb narratológiai síkon is vizsgálták WILDE meséit. BALOG-BALOG 1997.

²⁶ PROPP 1995. 29–31.

²⁷ PROPP 1995. 30.

nem *egyetlen* folklór-mesetípus irodalmi nyelvezetű, illetve dramaturgiájú átírata.

A következőkben a *mesemorfológiai megközelítés* megfeleléseinek és eltéréseinek áttekintését adjuk, ami talán további támpontul szolgálhat ahhoz, mennyiben tekinthető Petőfi műve mesének. Az elemzés a proppi funkciórendet követi, s ehhez rendeljük hozzá a Petőfi-szöveghelyeket. (Csakúgy, mint a *Morfológia* magyar kiadásának szerkesztője, azt javasoljuk az olvasónak, az érvelés követhetősége érdekében a részletes funkcióbemutató és -elemzés előtt tekintse át a mellékletben található két, funkció-szakasz megfeleltetést összegző táblázatot.)

A JÁNOS VITÉZ MORFOLÓGIAI ELEMZÉSE²⁸

A proppi ajánlás szerint a morfológiai vizsgálódásnak elsőként a mesét alkotó meneteket kell azonosítania. Az elemzés három menetet mutatott ki a *János vitéz*ben, ezek a 27 szakaszból álló műben a 4., 7., illetve 19. szakasztól kezdődnek, a három károkozást követően. Az első menetbe ékelt második (franciaországi eseményeket tartalmazó) menet meglete mellett részletesen a XVI. funkció elemzése során érvelünk.

Kiinduló szituáció (jele: *i*)

A varázsmesék általános morfológiai alapját képező funkciósor első eleme nem funkció, ugyanakkor PROPP fontos morfológiai elemként kezeli. A kiinduló szituáció „felsorolja a család tagjait, vagy pusztán neve és helyzete megnevezésével bemutatja a leendő hőst.”²⁹ Ilyen kiinduló szituációnak tekinthetjük a *János vitéz* első szakaszát, amely bemutatja és a narrátor által evidenciaszerűen azonosítja a hőst („Mert a pázsit fölött heverésző juhász / Kukorica Jancsi, ki is lehetne más?”), valamint a későbbi keresés tárgyát, Iluskát; majd Iluska szavaival keresztül megidézi a mostohát is: „Sietek, mert másképp velem rosszul bánok, / Mostoha gyermeke vagyok én anyámnak.” A harmadik szereplő ilyen megidézése egyfelől redundancia, hiszen az Iluskát gyermekkorától ismerő és szerető Kukorica Jancsi számára mind a mostoha léte, mind annak Iluskához való viszonya nyilvánvaló; Iluska szavai tehát az olvasó tájékoztatását szolgálják, bár a megszólított a (leendő) hős. Másfelől azonban e szavak utalnak arra az Iluskával szemben támasztott követelményre is, amelynek ő a későbbiekben nem tesz eleget, lehetőséget teremtve így a károkozásra. A kiinduló szituáció-

²⁸ A következőkben a funkciókra, illetve a Petőfi-szöveg szakaszaira való utalások áttekinthetősége érdekében a funkciókat PROPP jelölésrendszerének megfelelően római számokkal jelölöm, míg a *János vitéz* szakaszaira arab számokkal hivatkozom, bár a mű első és kritikai kiadása is római számokkal jelöli ezeket.

²⁹ PROPP 1995. 33.

ban tehát e szöveg két szereplőt mutat be közvetlenül, egy harmadikra utal, s e három személy a történet folyamán a hős, a cárkisasszony és az ellenfél szerepét tölti be. PROPP szerint a kiinduló szituációban klasszikusan négy szereplő tűnhet fel: az útnak indító, a hős, az álhős és a cárkisasszony.³⁰ A *János vitéz*-ben nincsen álhős; útnak indító (feltehetően a hős nevelőapja és munkaadója) van, de a kezdeti szituációban nem jelenik meg; megjelenik viszont, egybevágólag a PROPP által feltárt tendenciával, a hős és a cárkisasszony. PROPP a kezdő szituáció funkcióját abban is látja, hogy az kontrasztként szolgál a később óhatatlanul bekövetkező katasztrófához.

„A mese a továbbiakban váratlan (de bizonyos módon mégis előkészített) katasztrófával folytatódik. A kezdő szituáció ehhez képest a különleges, olykor nyomatókusan hangsúlyozott jólét képét festi [...] Ennek a jólétnek különleges formája az agrár jellegű bőség.”³¹

A *János vitéz* kiinduló szituációja nem az anyagi természetű jólét képét mutatja, de mindenképpen természeti-érzelmi jólétet és harmóniát tár az olvasó elé.

I. A család egy tagja eltávozik hazulról (a funkció megnevezése: *eltávozás*, jele: *e*)³²

Az első funkció lokalizálása Petőfi szövegében nem magától értetődő. Az a családtag ugyanis, akinek elindulását a szöveg explicitté teszi, a mostoha, vagyis a leendő ellenfél. Másfelől ahhoz, hogy a bonyodalom létrejöhesse, korábban, a narráció által befogott idő előtt, el kellett indulnia hazulról mind a hősnek, mind szerelmének a károkozást lehetővé tevő terepre, a határba (a „faluvégre”), amely a munkavégzés színhelye lenne. Három útnak indulást kínál fel tehát a szöveg, a három főszereplőt (hős, ellenfél, keresett személy), szövegszerűen kifejtve vagy implikálva. A kérdés az, melyik ezek közül az első funkcióhoz tartozó, releváns útnak indulás. Figyelembe kell vennünk, hogy az eltávozás funkciójának narratív lényege nem más, mint (szándék nélkül és szándék ellenére) teret engedni a károkozásnak: az idősebbek/fiatalok eltávozása, a gyermekek-fiatalok egyedül maradása, az óvó parancs/tilalom kiadása és megszegése mind a károkozás megelőzését, illetve beteljesedését szolgálja a varázsmesében. A fiatalok magukra maradását Petőfi művében az I. funkció két rea-

³⁰ PROPP 1995. 84.

³¹ PROPP 1995. 34.

³² A funkció variánsai: 1. *e*¹ *Eltávozhat az idősebb nemzedék egy tagja [...]* A távozás szokásos formái: a szereplő munkába, erdőbe, piacra, háborúba vagy egyszerűen „dolga után” indul. 2. *e*² A távozás nyomatékosabb formája a *szülők halála*. 3. *e*³ *Az ifjabb nemzedék tagjai távoznak el*. Vendégségbe, halászni, sétálni, bogyt szedni indulnak. PROPP 1995. 34.

lizációja biztosítja: *e*³, vagyis *a fiatalok eltávoznak hazulról*, és *e*²: *a fiatalok szülei meghaltak, vagy eleve ismeretlenek*. Ez utóbbi körülményt a mű csak a 14. szakasz retrospektív elbeszélésében teszi explicitté. Ebből következően a hős, illetve szerelmese eltávozását sorolhatjuk az I. funkcióhoz. A mostoha eltávozását, fenntartásokkal, a IV. funkció körébe utalhatjuk (*tudakozódás, az ellenfél megkísérli felderíteni a terepet*, jele: *B*).

II. A hősnek tiltó parancsot adnak (gyengített formában kérelemként vagy tanácsként, meghatározás: *tilalom*, jele: *ö*)

A második funkció a hősnek vagy az áldozatnak szóló tilalom/parancs rögzítése. Ez a parancs Petőfi művében a mostohától ered (gyors munkavégzés és hazatérés), Iluskára vonatkozik, s Iluska az, aki majd megszegi. Ugyanakkor ez a parancs nem óvó-megelőző jellegű, mint az a varázsmesékben szokásos, ha egy idősebb családtag eltávozáshoz kötött parancsot/tilalmat nevez meg. Ugyancsak a munkavégzés kapcsán lép át határt Kukorica Jancsi is, noha a munkavégzésre vonatkozó parancs nem kifejtett, mint Iluska esetében, hanem egyelőre implikált, s az olvasó számára csupán a harmadik szakaszban válik nyilvánvalóvá megléte. Mindez további érv amellet, hogy a hős, illetve szerelme eltávozását soroljuk az első funkcióhoz, minthogy ők azok, akiknek „módjukban áll” a második funkciót teljesíteni, vagyis a tilalom/parancs címzettjévé válni, majd a III. funkció során azt megszegni. Ugyanakkor, ha végiggondoljuk a károkozás következményeit, arra a belátásra kell jutnunk, hogy morfológiai szempontból az Iluskára vonatkozó explicit parancs és megszegése voltaképpen irreleváns; s a későbbiekben a cselekmény menetének szempontjából a Kukorica Jancsira vonatkozó implicit parancskiadásnak és -megszegésnek lesz jelentősége.

PROPP megjegyzése: „A mese rendszerint előbb közli a távozást és utána a tilalmat. Az események sorrendje természetesen épp fordított.”³³ Ez a *János vitéz*-ben is így van.

III. A tilalmat megszegik (megnevezése: *a tilalom megszegése*, jele: *b*)

Iluska és Jancsi elhanyagolja munkáját. PROPP morfológiájában a II. és a III. funkció páros elemkapcsolatot alkot, a megszegés formái a tilalom formáinak megfelelően alakulnak, ami Petőfi művében is igazolódik: a hatékony munkavégzésre vonatkozó (implicit vagy explicit) parancsot a munkavégzés felfüggesztésével szegi meg a hős és szerelmese. A III. funkció vezeti be a mesébe a hős ellenfelét vagy a károkozót.

„Az ő szerepe az, hogy feldúlja a boldog család nyugalmát, bajba sodorja őket, kárt, veszteséget okozzon. A hős ellensége lehet a sárkány, az ördög, a rablók, a boszorkány, a mostoha, stb.”³⁴

³³ PROPP 1995. 34.

³⁴ PROPP 1995. 35.

IV. Az ellenfél megkísérli felderíteni a terepet (megnevezése: *tudakozódás*, jele: *B*)

Korábban feltételelesen e funkcióhoz soroltuk a mostoha kontrolláló eltávozását hazulról. A fenntartásokat az indokolja, hogy ez a funkció a *János vitéz*ben – ha a varázsmese morfológiai sajátosságait vesszük figyelembe – szükségtelen. Mint PROPP kifejti, az első hét funkció mindegyikének megvalósulása egy mesén belül igen ritka. Ennek oka az, hogy a II–III. funkciópár, illetve a IV–VII. funkciócsoport egymás ekvivalensei. A kár/hiány bekövetkezééhez vagy az szükséges, hogy a tilalmat/parancsot megszegjék, vagy pedig ennek hiányában az, hogy a károkozó aktívan közbelépjen (ez tulajdonképpen a IV–VII. funkciók lényege). Ha a hiány/kár előáll a II–III. funkciók megvalósulásával, akkor fölösleges a IV–VII. funkciók alkalmazása, és viszont. Minthogy a *János vitéz*ben a kár a parancs megszegéséből ered (II–III. funkció), ezért elvben szükségtelen a IV–VII. funkciók bevezetése. Mindemellett, ha bizonyos elemeket a IV. és V. funkcióhoz sorolhatunk is, a VI. funkció teljesen hiányzik, míg a VII. funkció csak részlegesen valósul meg a *János vitéz*ben, ezek nélkül pedig az ellenfél indukálta károkozás nem tud végbemenni.

V. A hős ellenfele értesüléseket szerez áldozatáról (megnevezés: *értesülés-adás*, jele: *w*)

E mozzanatban az ellenfél a mostoha, az áldozat pedig Iluska. A szöveg ezt és a megelőző funkciót igen röviden, szinte elliptikusan jelzi: „»Megnézem, mit csinál? ha henyél: jaj neki!« // Jaj neked, Iluska, szegény árva kis lány! / Háttad mögött van már a dühös boszorkány” (2.)

Az előző funkcióhoz kapcsolódó érvelést folytatva, hozzá kell tennünk, hogy a történet alakulásának szempontjából voltaképpen lényegtelen, hogy a mostoha a helyszínre érkezik-e vagy sem. A kár (a nyáj elszéledése) enélkül és ezzel együtt is bekövetkezik. A mostoha annyiban okoz kárt, amennyiben megszakítja a szerelmesek együttlétét, azt az együttlétet, amely a parancsok megszegéséből fakadt és a kár létrejöttéhez vezetett.

VI. A hős ellenfele megpróbálja becsapni áldozatát, hogy hatalmába kerítse őt és vagyonát (megnevezés: *cselvetés*, jele: *z*)

VII. Az áldozat hisz a félrevezetésnek, és ezzel akaratlanul is az ellenség kezére játszik (megnevezés: *kézrejátás*, jele: *g*)

Ez a funkció az elbeszélés egy későbbi pontján, a harmadik menetben, a szöveg 22. szakaszában értelmezhető. A funkció g^3 -as realizációja képezi ugyanis a temetőbeli kísértetjelenet cselekményét: *a hős hirtelen elalszik*, természetesen azért, hogy megkönnyítse az ellenség dolgát.³⁵ Hirtelen vagy váratlan elalvás-

³⁵ PROPP 1995. 37.

ról János vitéz esetében nem beszélhetünk, hiszen hosszas vándorút után, éjszaka tér nyugovóra, az viszont érdekes naivitásra vall, hogy a sokat tapasztalt hős nem ismeri fel, egy temetőben alszik el.

Csak áttételesen illeszthető e funkcióhoz az első menethez tartozó zsványtanya-jelenet, amelynek során az éjféli erdő közepén világosságot mutató magános házat Kukorica Jancsi csárdaként azonosítja (6.), ami képtelenségnek tűnik, hiszen az erdő mélye járatlan és lakatlan, s ez ellentétes egy közösségi szolgáltató intézmény működtetésének feltételeivel. Ezenkívül környezetében a döghúst evő („szemet ásó”) holló képze is megjelenik, melynek jelentését a gazda átkozódásai korábban meglehetősen egyértelművé tették mind a hős, mind az olvasó számára.³⁶ Ennek ignorálása olyan naivítás, amely miatt úgy tűnik, a hős önmagát vezeti félre, hogy beléphessen a konfliktusba. Ahogyan PROPP megjegyzi: „A hős a *tilalmakat mindig megszegi, az ártó szándékú ajánlatokat viszont mindig elfogadja és teljesíti.*”³⁷ E jelenetben tehát a hős egyrészt valóban az ellenfél (ellenséges adományozó) kezére játszik, másrészt azonban azt önmagától teszi, s nem az ellenfél valamiféle cselvetésének következményeként, hanem inkább a konfliktusba léptetés narratív kívánalmának eszközeként.

Az első hét funkcióval lezárul a varázsmese *előkészítő szakasza*; a VIII. funkció már a *bonyodalom* kezdetét jelenti. A VIII. funkciónak két alosa van: az első esetben (*károkozás*) a hiányt külső okok hozzák létre, a másodikban (*hiány*) az belülről tudatosul. A VIII. funkció – bármely realizációja esetén – központi fontossággal bír a proppi modell szerint, minthogy voltaképpen vagy a károkozás, vagy a hiány „lendíti mozgásba a mesét”.³⁸ A VIII. funkció kapcsán kell érintenünk a *János vitéz* egyik alapvető kérdését, ti. a károkozó személyének azonosítását.

VIII. A hős ellenfele kárt vagy veszteséget okoz a család valamelyik tagjának (megnevezés: *károkozás*, jele: *A*)

Ez a funkció jellegzetesen az ellenfél (károkozó) szerepkörébe tartozik, a viadal vagy a hőssel folytatott küzdelem más formája (*B*), valamint az üldözés (*IIp*) mellett. PROPP a szereplők közötti funkciómegoszlás tárgyalásakor az *ellenfél* terminus alternatívájaként használja a *károkozó* megnevezést is. Ez a terminológiai kettősség a VIII. funkció kétféle megvalósulási lehetőségéből fakad. A VIII. funkció *károkozás* elnevezésű altípusában az ellenfél egyben károkozó

³⁶ „Jaj, zsvány! jaj, az akasztanivaló! / Hogy ássa ki mind a két szemét a holló!... / Ezért tartottalak? ezért etettelek? / Soha se kerül ki a hóhérkötelet.” (3.), illetve „Vitte őt két lába erdő közepébe, / Sűrű zöld erdőnek sötét közepébe; / Ott őt köszöntötte holló károgása, / Mely épen egy esett vadnak szemét ásta.” (5.)

³⁷ PROPP 1995. 37. PROPP kiemelése.

³⁸ PROPP 1995. 37.

is. A VIII.a. típusú (*hiány*) megoldásban nincsen szükség károkozóra (ugyanakkor ez nem tagadja az ellenfél meglétét). A későbbiekben amellelt érvelünk, hogy Petőfi művében a hős útnak indulásai (XI. funkció, nem azonos az I. *eltávozás hazulról* funkcióval!) a VIII. funkció *károkozás* típusának realizációját testesítik meg; a hős személye ugyanaz mindhárom menetben, de a hőstípus már nem, és három különböző károkozót lehet megnevezni.

A károkozó(k) személyének és a károkozás(ok) mibenlétének megállapítása a *János vitéz* bizonyos sajátosságainak megértéséhez is elvezethet. Propp a károkozás funkció tárgyalásakor 19 károkozási formát azonosít az afanaszjevi orosz varázsmesék alapján. Ezek közül egyetlenegy sem illik a *János vitéz* hősenek *első* útnak indulását kiváltó eseményre. Három olyan formát fedezhetünk fel azonban, amelyeket érdemes közelebbről is szemügyre vennünk, minthogy áttételes/feltételes alkalmazásuk Petőfi művének vonatkozó szöveghelyére igen tanulságos lehet. Ezek: 3. *Az ellenfél megdézsmálja vagy tönkreteszi a vetést*, 7. *Az ellenfél eltüntet valakit* – itt Propp megjegyzi, hogy az Afanaszjev-gyűjtemény 267. számú meséje azért érdekes, mert ott maga a hős szerepel eltüntettként. Végül a 9. számú forma: *Az ellenfél elűz valakit*. Példák: A mostoha elűzi mostohalányát. A pap elűzi unokáját.³⁹

Ezt a három formát azért véljük fontosnak, mert a *János vitéz*-beli első károkozás és útnak indulás egy-egy jegyét tartalmazzák, noha teljesen egyik sem felel meg a szöveg első károkozástípusának. Ezek a jegyek a következők: a 3. forma esetében az agrár jellegű károkozás (vetés-, illetve nyájpusztulás, vesztesség), a 7. formánál a hős mint károkozó jegy, végül a 9. forma esetében a fiatalabb rokon elűzése az idősebb generáció egy tagja (ellenfél) által.

Ez utóbbi esetet csupán szerepkör-módosulás feltételezésével tartjuk alkalmazhatónak a *János vitéz*re. Bár a nevelőapa valóban elűzi a hőst, de (1) a károkozó ellenfél szerepköréből kizárólag az üldözés funkciót tartja meg (az viszont meglehetősen neveléses színezetű⁴⁰), (2) kárt nem okoz, viaskodni nem viaskodik a hőssel, s ami a legfontosabb, (3) e jelenet után teljesen eltűnik a szövegből (Kukorica Jancsi második menetbeli retrospektív beszédét kivéve, amelyben viszont jóval enyhébb elbírálást kap, mint Iluska mostohája). Ezért a nevelőapa feltehetően inkább az útnak indító szerepét tölti be. Fontolóra kell vennünk ugyanakkor, hogy ha a nevelőapa nem űzi el a hőst, hanem megbocsát, akkor nincsen történet; vagyis a gazda-nevelőapa mindenképpen igen fontos narratív szerepet tölt be. Így, ha a proppi morfológia keretén belül akarunk maradni, vagy azt kell mondanunk, hogy a nevelőapa útnak indító, aki átveszi

³⁹ PROPP 1995. 38–39.

⁴⁰ „»Elpusztulj előlem, többé ne lássalak!« / Jancsi gazdájából így dőltek a szavak; / Fölkapott hirtelen egy petrencés rudat, / A petrencés ruddal Jancsi után szaladt. // Kukorica Jancsi elfutott előle, / De korántsem azért, mintha talán félne [...] // Csak azért futott, mert világosan látta, / Hogy méltán haragszik olly nagyon gazdájára; [...] // Futott, míg a szuszából gazdájára kifogyott.” (3.)

az ellenfél egy funkcióját, vagy azt, hogy ellenfél, de akkor igen csökevényes formában, egyetlen funkciót tartva meg (*üldözés*), és azt is igen elmosódott alakban.

A VIII. funkció első realizációjánál, vagyis az első menetben, minden általános benyomásnak ellentmondóan, *a mostoha nem veszi fel a károkozó szerepkörét*. Ellenséges lény, de nem károkozó.

A károkozó személyének azonosítása során egy harmadik lehetőség is kínálkozik, amely sajátos módon vegyíti a fent említett proppi 3. és 7. formát: *a hős átveszi a károkozó szerepkörének egy elemét, és maga okozza a (z agrár jellegű) kárt*. A kár: a nyáj elszéledése. Ezt a hős (Kukorica Jancsi) okozta, amikor figyelmét a nyáj helyett szerelmesére összpontosította. A kár következményeinek elszennedője egyfelől a gazda (anyagi veszteség), másfelől természetesen Kukorica Jancsi, akinek el kell hagynia faluját és így szerelmét. A (z implicit) parancs, amelyet megszegett, az alapvető szokás- és normarendszer eleme: munkavégzés és számadás az elvégzett munkáról. Kukorica Jancsinak eszerint nemcsak azért kell távoznia lakó- és munkahelyéről, mert gazdája érdekeinek sérelmére elveszítette a nyáj felét, hanem azért, mert a helyi társadalom egyik alapvető normájának megsértésével a közösség által elfogadott értékeken kívül helyezte magát.⁴¹ Hozzátehetjük, hogy ez egyben igen radikálisan egy másik értékrend vállalását is jelenti, mégpedig a szerelemét. Bár ezen értékrend szempontjából a mostoha közbeavatkozásával valóban károkozó, hiszen félbeszakítja a szerelemesek együttlétét, ugyanakkor proppi értelemben nem az. A fentiek értelmében két értékrend, egy közösség által vallott és egy individuálisan vállalt (vagy vállalni kényszerült) konfrontálódása vezet ahhoz, hogy a közösségi normát reprezentáló egyén elűzi a hőst, így az térben és szociálisan is szegregálódik. A társadalmi-egzisztenciális ellehetetlenülés kapcsán a VIII.a. (*hiány*) funkció egy formáját is bekapcsolhatjuk az elemzésbe (bár ez a hiány inkább a károkozás következménye). Az *a⁵*-ös forma racionalizált variáns: *a hősnek nincs pénze, nincs miből megélnie*. PROPP megjegyzése: „Tegyük hozzá, hogy az ilyen hétköznapias kezdet olykor teljesen fantasztikus fejleményekkel folytatódik.”⁴² Ezek után a *János vitéz* első károkozását a következő formák asszimilációjával írhatjuk le: *A³, a⁵*.

A *János vitéz* második menetéhez kapcsolódó útnak indulás azért kerülheti el az olvasók figyelmét, mert a hős éppen úton van (az első károkozásból kifolyólag), amikor egy második és másfajta károkozás útnak indítja. Ezt a második útnak indulást a Franciaország elleni török támadás motiválja; a károkozó tehát a török sereg: *A¹₉*. *A¹*: *az ellenfél elrabol valakit*. *A¹⁹*: *az ellenfél hadat üzen*. Ez a károkozás különbözik az első és a harmadik menetben megvalósuló-

⁴¹ Vagyis megbízhatatlan és károkozó munkássá vált, akinek feltehetően a lokális közösség más tagja sem adna munkát a jövőben.

⁴² PROPP 1995. 42.

tól, mivel nem személyében érinti a hőst (az első és a harmadik menetben a hős valamiképpen áldozat is).

A harmadik útnak indulást Iluska halála indukálja, a károkozót itt már a mostohával azonosíthatjuk, amennyiben ő okozta a szeretett lény eltűnését e világról: „Sok baja volt biz a szegény teremtsnek; / Kivált mostohája kinzása törte meg” (18.). Ez a károkozás megfeleltethető a proppi morfológia VIII. funkció 14-es formájának: *A¹⁴: az ellenfél megöl valakit.*

VIII.a. A család valamelyik tagjának hiányzik valami, szeretne megszerezni valamit (megnevezése: *hiány*, jele: *a*)

IX. A hős értesül a bajról, vagy tudatosul benne a hiány, kéréssel fordulnak hozzá, parancsot adnak neki, elküldik vagy elbocsátják (megnevezés: *közvetítés, bekapcsoló mozzanat*, jele: *B*)

Propp szerint igazán ez a funkció vezeti be a mesébe a hőst, aki kétféle lehet: vagy *kereső hős*, vagy *bajba jutott hős*. Az előbbiek valaminek a keresésére indulnak útnak, az utóbbiak célja viszont nem a keresés, és útjuk során különféle kalandok várnak rájuk. A mese struktúrája azt követeli, hogy a hős mindenképpen elinduljon hazulról.⁴³

A *János vitéz* első menetében a kárt először maga a hős okozza és észleli: kötelességmulasztásával (normaszegés) elveszíti a nyáj egy részét, s így majd közvetve szerelme jelenlétét is. Útnak indulását a *bajba jutott hős* attitűdje jellemzi, vagyis a fentiek értelmében a célképzet hiánya: „Azután ballagott, megállt, meg ballagott / Jobbra is balra is; s mind evvel mit akar? / Nem tudta, mert nagy volt fejében a zavar” és „Indult; nem nézte egy szemmel sem, hol az ut? / Neki úgy is mindegy volt, akárhova jut.” (3., 4.) Úgy gondoljuk, Propp fent idézett megfogalmazásában a bajba jutott hősrre váró „különféle kalandok” kitétel a *szervetlen kalandok* jelentéssel bír, hiszen általánosságban bármely varázsmesei hős különféle kalandok sorozatán át nyilvánulhat meg. A bajba jutott hős típusát igazolhatja az a körülmény is, hogy PROPP négy formát különített el e hőstípus elindulásának realizációjára, s ezek közül az első egy mozzanat betoldásával megfelel a *János vitéz* hőse első útnak indulásának. Ez a forma:

„A kiutasított hőst elviszik hazulról (*B⁵*). Az apa kiviszi az erdőbe lányát, akit a mostoha kiutasított otthonról. Ez a forma sok tekintetben nagyon érdekes. Logikai szempontból az apa tettére nincs szükség. A lány maga is elbujdoshatna az erdőbe.⁴⁴ A mese a bekapcsoló mozzanatban mégis megköveteli az útnak indító szülő közreműködését. Kimutatható, hogy az adott forma másodlagos-képződmény.”⁴⁵

⁴³ PROPP 1995. 42–43.

⁴⁴ Pontosán ezt teszi Kukorica Jancsi.

⁴⁵ PROPP 1995. 43.

Kukorica Jancsi olyan kiutasított hős, aki részesül a szülői útnak indítás funkciójában (amely egyenlő a kiutasítással) és maga bujdosik el. Az a tényező, hogy az apa nem segítően (hanem éppen ellenkezőleg) indítja útnak a hőst, alakitanilag semmit sem befolyásol. Mint ahogyan az adományozás funkciója kapcsán is lényegtelen, hogy az adományozó pozitívan vagy negatívan viszonyul-e a hőshöz, önszántából vagy cselnek engedelmeskedve; esetleg kényszerítéstől vezérelve adja-e át a varázseszközt, ugyanígy lényegtelen az útnak indító attitűdje is.

A hős második útnak indulása Franciaország felé egy jól meghatározható károkozó ellenfél (a török sereg) ellenében megy végbe, amelyhez a színhelyre érkezéssel a keresett személy (a francia királylány) utáni kutatás is társul, ebből következően a hős e menetben *kereső hős*.

A hős harmadik útnak indulását szintén nem látjuk céltalannak (így tehát *kereső hős*), mert nem a vágyról való lemondás, hanem *egyetlen* vágy beteljesítése mozgatja: *meghalni*. Szerelme utolsó szavai, melyeket az információadó szomszéd mond el a hősnak: „Jancsikám, Jancsikám, az isten áldjon meg, / Más világon, ha még szeretsz, tied leszek.” A hős reakciója: „Vándorlok, vándorlok, a világ végeig, / Míg kivánt halálom napja megérkezik.” (18.)

A hős valóban eljut a világ végéig, s ott egy/a más világon megtalálja, akit keresett.

X. A kereső ellenakcióra szánja el magát (megnevezés: *induló ellenakció*, jele: *C*)

„Előfordulhat, hogy ez a mozzanat a szövegben nincs kifejtve, de a keresést természetesen megelőzi a döntés, elhatározás. Ez a mozzanat csak azokra a mesékre jellemző, melyeknek kereső típusú hőse van.”⁴⁶

Mivel a hős első útnak indulását a bajba jutott hős attitűdjével írhatjuk le, a X. funkció elmarad, nincsen döntés vagy célmeghatározás. A kárt a hős maga okozta, az ellenakció is csak saját magára vonatkozhatna. A harmadik útnak indulást viszont ellenakció követi, a fent idézett célmeghatározás kontextusa: „Ki porából nőttél, árva kis virágszál, / Légy hűséges társam vándorlásaimnál; / Vándorlok, vándorlok a világ végeig, / Míg kivánt halálom napja megérkezik.” (18.)

A *János vitéz* alapvető sajátosságait és a befogadástörténetben megnyilvánuló problematikusságát valószínűleg többek között éppen az okozza, hogy az első károkozás és útnak indulás során a hős és a károkozó személye megegyezik; a hős önmaga ellenfele, így legfeljebb autoagresszív ellenakcióba léphetne. A harmadik menetben a hős és a károkozó személye már különválnak, mégis, a hős ellenakcióként megjelölt célja ismét az önpusztítás (vágya).

⁴⁶ PROPP 1995. 44.

XI. A hős elhagyja otthonát (megnevezés: *útnak indulás*, jele: $\uparrow$)

A XI. funkciót fontos megkülönböztetnünk az I. funkciótól (I. *eltávozás*, jele: *e*, a család egy tagja eltávozik hazulról; XI. *útnak indulás*, jele: $\uparrow$, a hős elhagyja otthonát). Az első útnak indulásnak megfelelő szövegrész:

„Indult; nem nézte egy szemmel sem, hol az ut?
Neki úgy is mindegy volt, akárhova jut.
Fütyörésztek pásztorgyermekek mellette,
Kolompolt a gulya... ő észre sem vette.

A falu messzire volt már háta megett,
Nem látta lobogni a pásztortüzeket;
Mikor utoljára megállt s visszanézett,
A torony bámult rá, mint sötét kísértet.”
(4.)

A harmadik útnak indulás szöveghelye:

„János vitéznek volt utjában két társa:
Egyik a búbanat, a melly szívet rágtá
Másik meg kardja volt, bedugva hüvelybe,
Ezt a török vértől rozsdá emésztette.

Bizonytalan úton ezekkel vándorolt,
Már sokszor telt s fogyott a változékony hold”
(19.)

A XI. funkcióval lezárul a *bonyodalom* szakasza (*ABC* $\uparrow$); a *cselekmény kibontakozása* következik. Ennek során:

„Új szereplő lép be a mesébe, akit adományozónak, pontosabban ellátónak nevezhetünk. A hős rendszerint véletlenül találkozik vele az erdőben, útközben stb.”⁴⁷

XII. A hőst próbának vetik alá, kikérdezik, megtámadják stb., ez készíti elő a varázserejű eszköz vagy segítőtárs megszerzését (megnevezés: *adományozó első funkciója*, jele: Π)

Ez a funkció a harmadik útnak indulást követő menetben jelenik meg a legtisztább formában a *János vitéz*ben: az óriáskirály lakomára invitáló szavai,⁴⁸ amelyek a hős halálát vetítik előre. Ez a realizáció a funkció Π^8 -as variánsa: *egy*

⁴⁷ PROPP 1995. 45.

⁴⁸ „Ha már itt vagy, jöszte és ebédelj velünk, / Ha nem nyelsz kösziklát, mi majd téged nyelünk; / Fogadd el, különben száraz ebédünket / Izról porrá morzsolts testeddel sózzuk meg.” (20.)

ellenséges lény el akarja pusztítani a hőst. A hős reakciója erre az öt veszélyeztető óriáskirály megölése, amit a csodás eszköz, a varázssíp megszerzése követ.

Ugyanakkor elképzelhető, hogy ezt a funkciót tölti be az első útnak indulást követő *zsványtanya- és huszár-jelenet*, valamint a harmadik útnak indulást követő *fazekas-jelenet* is. Mindegyik esetben közös jegy a struktúrában elfoglalt hely: közvetlenül a XI. funkcióhoz (*útnak indulás*) sorolható jelenetek után szerepelnek, valamint az, hogy az útnak indulást követően a hős (Kukorica János/János vitéz) mindkétszer *erdőbe* jut, s ott találkozik a zsványokkal/fazekassal – az erdő ugyanis a varázsmesékben az adományozó klasszikus lakhelye. Míg azonban az óriásországbeli jelenetben az adományozás funkciócsoportjának (XII–XIII–XIV.: próba–reakció–varázseszköz megszerzése) mindegyik eleme tisztán, kifejtetten szerepel, addig a zsványtanya-, huszár- és fazekas-jelenetekben a XIV. funkció teljesítése nem egyértelmű. Kérdéses tehát, hogyan azonosíthatók ezek az elemek Petőfi művében. Ezt az azonosítást alább kíséreljük meg, a XIV. funkció tárgyalása során. Egyelőre a XII. funkciónál maradván, az adományozó első funkciója a következőképpen realizálódik e három szakaszban:

(1) A zsványok támadóan lépnek fel és kikérdezik a hőst. Π^2 : *az adományozó üdvözli és kikérdezi a hőst*. (Első menet.)

(2) A huszárkapitány üdvözli és kikérdezi a hőst. Π^2 : *az adományozó üdvözli és kikérdezi a hőst*. (Első menet.)

(3) A fazekas szekere a sárban ragadt (János vitéz kérés nélkül kiszabadítja). ∂^7 (harmadik menet), vagyis:

„A szorult helyzetbe került szereplő nem kér segítséget. A hős számára a segítségnyújtás ilyenkor csupán lehetőségként merül fel. Objektíve szintén próbatétellel van dolgunk, annak ellenére, hogy a hős ezt szubjektíve nem érzi.”⁴⁹

A zsványtanya-jelenet és az adományozás funkciójának összekapcsolódását alátámasztja PROPP varázsmesei transzformációkról szóló elemzésrészlete is.

„Példaként kísérjük nyomon egy elem valamennyi lehetséges módosulását; legyen ez az elem a boszorkány (orosz: *Baba Jaga*) kunyhója. Alaktani szempontból a kunyhó az Ajándékozónak (vagyis a Hős számára varázstárgyat felajánló személynek) a lakása. Éppen ezért nemcsak a kunyhókat, hanem az Ajándékozó lakhelyének minden fajtáját is összehasonlítjuk majd.”

A teljes formát helyettesítő, *redukción* alapuló módosulássorozat elemei között található a kunyhó, majd az erdő (ez utóbbi a redukáltabb forma).⁵⁰ A *való-*

⁴⁹ PROPP 1995. 47.

⁵⁰ A redukción alapuló transzformációs sor összes eleme: 1. alapforma: erdei, tyúklábon forgó kunyhó. Redukciós transzformáció után: 2. tyúklábon álló kunyhó, 3. erdei kunyhó, 4. kunyhó, 5. erdő, 6. lakhelyről nem történik említés. PROPP, é. n. (1971) 122.

ságelvű (realista) helyettesítésen alapuló transzformáció esetében a módosult formák: 1. vendégfogadó, 2. kétemeletes ház.⁵¹ Ebből és a fentiekből következően az erdő mélyén található vendégfogadó – vagyis esetünkben a „csárda” – jó okkal tekinthető az adományozó lakhelyének a varázsmesei típusok kombinációját kialakító *János vitéz*-ben is.

XIII. A hős reagál a leendő adományozó tetteire (megnevezés: a hős reagálása, jele: F)

Az óriásországbeli jelenetben maradéktalanul megvalósuló XIII. funkció során a hős reakcióként megöli az adományozó óriások királyát, s ezután az alattvalók felajánlják neki a királyságot. Ez a megoldás (a hős legyőzi [vagy nem győzi le] az ellenséges lényt) a XIII. funkció 9. számú megvalósulási formáját képviseli a proppi morfológiában (jele: F^9).⁵²

Ha elfogadható a XII. funkció alkalmazása a zsványtanya-, huszár- és fazekas-jelenetekre, akkor a XIII. funkciónak megfeleltethető reakciókat a következőképpen azonosíthatjuk:

(1) Kukorica Jancsi válaszol a zsványkapitány kikérdezésére. F^2 : a hős felel (nem felel) az üdvözlésre.

(2) Kukorica Jancsi válaszol a huszárkapitány üdvözlésére és kikérdezésére. F^2 : a hős felel (nem felel) az üdvözlésre.

(3) János vitéz kérés nélkül segít a bajbajutott fazekasnak. F^7 : a hős valamilyen szolgálatot tesz.

„Ezek a szolgálatok egyes esetekben a másik fél kérésére történnek, máskor a hős egyszerűen jó szívére hallgatva, saját jószántából végzi el a szolgálatot.”⁵³

XIV. A varázsszék a hős birtokába kerül (megnevezés: a varázsszék elnyerése, jele: Z)

Az óriások átadják a varázssípöt János vitéznek (Z^1 és Z^9 formák asszimilációja: az eszközt közvetlenül átadják a hősnek, illetve különböző szereplők maguk ajánlkoznak a hős szolgálatára).

Mint fentebb említettük, a másik három adományozási jelenetben a XIV. funkció felismerése problematikus, hiszen varázsszék átadására kizárólag az óriásországbeli adományozás keretében kerül sor, a többi esetben erről nincsen szó. Két módon közelíthetünk az ismétlődő (XII–XIV.) funkciócsoportok értelmezéséhez. Az első esetben megállapíthatjuk, hogy Petőfi szövege egy teljes és három csonka adományozási funkciócsoportot tartalmaz. Minthogy a dolgozat

⁵¹ PROPP é. n. (1971). 122, 126. A terminusok eltérése a fordítások különbözőségéből adódik: SZÉPE György (1971) az *Ajándékozó*, SOPRONI András (1975) az *Adományozó* terminussal élt.

⁵² PROPP 1995. 48.

⁵³ PROPP 1995. 47–48.

– a proppi morfológia érvényességi körének meghatározásából is eredően – nem valamiféle morfológiai etalonnak és normának akarja megfeleltetni a *János vitéz*-t (hiszen az irodalmi mese), e megállapítás nem normaszegést konstatál, csupán egy sajátosságos megoldást. A második megközelítési mód (amelyet gyümölcsözőbbnek vélünk) mégis kísérletet tesz annak vizsgálatára, hogy – ha e funkciócsoportok realizációi szigorúan proppi értelemben varázsszék átadása híján csonkának is minősíthetők – nem találhatunk-e mégis olyan elemet, amely az adományozás tárgya lehet, jóllehet átvitt értelemben, transzformált formaként. Ennek az eljárásnak az lehet a hátulütője, ha mindenáron a proppi morfológia Prokrasztész ágyába akarjuk fektetni *János vitéz*-t, ez azonban a dolgozatnak semmiképpen sem szándéka.

Ha megkíséreljük az eljárást, akkor a zsványok illegitim életvitelének felajánlása majd elutasítása (mint próba) előzi meg közvetlenül a huszáregyenruha és a kard felöltését (adományszerzés), vagyis a legalizált militáns életforma vállalását, amelyet nyilvánvaló, részleges transzfiguráció kísér, azaz a XII. funkció itt a XXIX. funkcióval asszimilálódik. (A XXIX. funkció a transzfiguráció, jele T , a T^3 -forma: a hős új ruhát ölt.⁵⁴) Formailag a huszárruha, a kard és a ló átadása a Z^1 -es funkcióvariánsnak felel meg (az eszközt közvetlenül átadják a hősnek), ezek az eszközök azonban itt nem a varázsmesében megszokott módon funkcionálnak (hiszen nem varázsszék-ként vagy varázsserejű segítőtársként működnek a továbbiakban – a varázsmesékben a hős adományozás révén megszerzett lova a legklasszikusabb segítőtárs, erről a *János vitéz*-ben nincs szó). A huszárjelenetben tehát a XIV. funkció transzformálva valósul meg, hiszen nem juttatja varázsszékhez a hőst. Véleményünk szerint ugyanakkor sor kerül egy identitást konstituáló elem „átadására”: a korábbi közösségből kizárt hőst a próba kiállításával egy új közösség tagjává avatják. A következőkben Z^x -szel jelöljük a XIV. funkcióhoz sorolandó identitáselem-átadást.

A zsványtanya-jelenet még ennél is speciálisabb formában valósítja meg az adományozási funkciócsoportot. A XII. és a XIII. funkció megléte, mint a fentiekben láthattuk, itt is kimutatható, a XIV. funkció azonban negációként valósul meg, amelynek következményeként ez a negatív forma szolgál a soron következő adományozási funkciócsoport beteljesüléséhez (vagyis a második közösség beavatási rítusának teljesítéséhez). A zsvány-jelenetben a XIV. funkció z^1 -es formájának tagadása valósul meg: z^1 : az ajándék valamilyen anyagi érték, nem pedig varázsszék.⁵⁵ Kukorica Jancsi megszerezhetné a zsványok kin-

⁵⁴ PROPP 1995. 64. Példája: a leány új ruhát és díszeket ölt magára, és egyszeriben mindenki ámulatára tündöklő szépség lesz belőle.

⁵⁵ PROPP 1995. 48. Ez a forma záróelemként funkcionálhat PROPP morfológiájában; ám a *János vitéz* esetében nem.

cset, ám végül morális megfontolásokból elutasítja azt. Ezért a funkció realizációja: z^1_{neg} . Ezután viszont a korábbi XIII. Γ^2 (a hős felel [nem felel] az üdvözlésre) realizációt megváltoztatva a Γ^9 -es formát alkalmazza: a hős megöli az ellenséges lényt. (Sajátos, hogy az ellenséges adományozó ekkor már egy ideje éppenséggel jóindulatú volt a hőssel szemben.)

Ezért az első menet zsvány-jelenete összességében igen speciális alakzatot hoz létre, a XIV. funkció PROPP által nem katalogizált „közösségbe fogadás” elemét Z^x -szel jelölve: $[\mathbb{H}^2\Gamma^2Z^x z^1_{neg}\Gamma^9] \rightarrow \mathbb{H}^2\Gamma^2Z^x Z^1$. Vagyis: az (ellenséges) adományozó (zsványkapitány) üdvözlő és kikérdezi a hőst – a hős felel az üdvözlésre – a hőst befogadják a közösségbe – a hős kincsekhez juthatna, de elutasítja – a hős megöli a befogadó adományozókat, vagyis a befogadók likvidálásával érvényteleníti a korábbi befogadást. Ezáltal válik alkalmassá arra, hogy a következő adományozási funkciócsoportban megint csak a nem-kanonikus Z^x formával befogadást nyerjen egy új közösségbe (amely egyébként éppúgy militáns, mint az előző [elutasított] közösség, csupán társadalmilag ellentétes értéktársítással bír).

A harmadik menetben szereplő fazekas-jelenet során a XII. és XIII. funkciók megvalósulása után az adományozási funkciócsoport záró (XIV.) elemének helyére a XV. funkció (kalauzolás) R^4 -es formája lép: a hősnek megmutatják a helyes utat, azaz morfológiai képlettel: $Z = R^4$. A vonatkozó szöveghely:

„Nógotom lovamat már reggeltől kezdve,
De csak úgy van, mintha le volna enyvezve.

Segíthetünk azon... de mondja meg kend csak,
Ezen az uton itt vajjon hova jutnak?
Kérdé János vitéz egy utra mutatva,
Melly az erdőt jobbra végig hasította.

Ezen az uton itt? dejsz erre ne menjen,
Nem mondok egyebet; ... odavesz különben.
Óriások lakják ott azt a vidéket,
Nem jött még ki onnan, a ki oda lépett.”
(19.)

„Odavesz különben [...] / Nem jött még ki onnan, a ki oda lépett” – mint-hogy János vitéz harmadik útnak indulásakor ellenakcióként a halálba jutást nevezi meg, s minthogy ő maga sem tér vissza, miután erre az útra rálépett – ezért a fazekas útbaigazítása valóban a helyes útirány megjelölését jelenti számára. Megfigyelhetjük azonban, hogy a funkciócsoport három elemének sorrendje is felcserélődött: $\mathbb{H}^2\Gamma Z$ helyett a teljes realizáció: $\mathbb{H}^2 Z = R^4\Gamma^2$, vagyis az üdvözlés (XII.) után az információadás (XIV = XV.) jön, s ezt követi a hős segítő reakciója (XIII.).

XV. A hőst elviszik, eljuttatják vagy elvezetik arra a helyre, ahol keresése tárgya található (megnevezés: térbeli helyváltoztatás két birodalom között, kalauzolás, jele: R)

„A keresés tárgya rendszerint »egy másik« birodalomban található. Ez a birodalom nagyon messze, vagy – függőleges irányban – nagyon mélyen, illetve nagyon magasan helyezkedik el.”⁵⁶

Ez elsősorban a *tengeri átkelésre* vonatkozik, amely a második menetben a hajó (R^2 : a hős szárazföldön vagy vízen utazik), a griff (R^1 : a hős repül), a harmadik menetben pedig az óriás (az óriás vagy szellem vállán utazás szintén R^1 alá van besorolva) segítségével valósul meg; a keresett tárgy minden alkalommal Iluska. Ha a tengeren vagy vízen kell átjutnia, a hősnek mindig segítségre van szüksége, egyedül nem képes továbblépni.⁵⁷ Az óriás, mint tudjuk, a XII–XIV. funkció során elnyert segítőtárs, de a griff is segítőtársnak tekinthető. A XIV. funkció egyik variánsa ugyanis egybevágg azzal, ahogyan János vitéz a griffre rálel. Ez a forma: Z^5 , az eszköz véletlenül kerül a hős birtokába (találja). Példa: Iván meglát a mezőn egy lovat, és a hátára pattan.⁵⁸

„Azután a szikla tetején szétnézett,
Nem látott mást, csupán egy grifmadár-fészket.
A grifmadár épen fiait etette,
Jánosnak valami jutott az eszébe.

Oda lopózkodott a fészekhez lassan
És a grifmadárra hirtelen rápattan,
Oldalába vágja hegyes sarkantyúját,
S furcsa paripája hegyen völgyön túlszállt.”
(17.)

A képlet tehát: $R^1 Z^5$. Amikor János vitéz a harmadik menetben az óriáscsösz hídként szolgáló elvágódó testén kel át a patakon, akkor az R^5 -ös formát realizálja (R^5 : a hős a helyváltoztatáshoz mozdulatlan eszközöket használ, példa: hídnak használja egy hatalmas csuka hátát). A fazekas az erdőben kalauz, s a halász is az: információt nyújtanak a célállomás megnevezésével (R^4 : a hősnek megmutatják a helyes utat).

⁵⁶ PROPP 1995. 54.

⁵⁷ Utalnánk itt a vízmotívum igen fontos szerepére a mű tematikájában. Ha belegondolunk, a mű úgy kezdődik, hogy Kukorica Jancsi a vízből kifelé hívogatja Iluskát, s úgy zárul, hogy – miután egymaga vízen átkelni kalandjai során sosem volt képes – begázol a tóba, s kihozza a lányt.

⁵⁸ PROPP 1995. 49.

XVI. A hős és ellenfele közvetlenül összecsap (megnevezés: *küzdelem*, jele: *B*)

A *János vitéz* morfológiai szempontú elemzése során e funkció azonosítása okozza talán a legtöbb nehézséget. A *küzdelem* (XVI.) és a *nehéz feladat* (XXV.) ugyanis a funkciók közül a legnagyobb asszimilatív affinitást mutatják a klasszikus varázsmesékben is. PROPP a következő példával illusztrálja ezt a jelenséget:

„Az egyik mesében a cárkisasszony azt követeli a hőstől: ha el akarja nyerni a kezét, győzze le a sárkányt. Vajon úgy tekintsük-e ezt az esetet, mint nehéz feladatot (*B*), vagy mint küzdelmet (*B*)? Ez az eset *feladat*, mivel először is házasság követi, másodsor azért, mert a küzdelmet úgy határoztuk meg fentebb, hogy az a *károkozó ellenféllel* folytatott harc, a sárkány viszont az adott esetben nem károkozó, csupán ad hoc került színre, és a cselekmény menete mit sem változna, ha valamilyen más lény szerepelne helyette, amelyet a hősnek meg kell ölnie, vagy meg kell szelídítenie.”⁵⁹

PROPP a funkciók asszimilációjának tárgyalása során a funkcióazonosítás kritériumaként a funkciókövetkezményt nevezi meg. Vagyis a kérdéses funkció következménye visszamenőleg azonosítja a megelőző funkciót. Ilyen alapon különíthető el a XVI. funkció is a XIII.-tól.

„Ezt a formát [XVI. funkció, *küzdelem* – G. J.] meg kell különböztetni az ellenséges szándékú adományozóval folytatott küzdelemtől. A két formát következményeik alapján lehet elkülöníteni. Ha az összecsapás eredményeként a hős valamilyen *eszközt* kap útja további folytatásához, akkor *I* elemmel van dolgunk. Ha a győzelem révén megszerzi a keresett dolgot, amiért útnak indították, elküldték, akkor az esemény *B* elemnek minősítendő.”⁶⁰

A funkciókövetkezményen alapuló elemzési eljárás valóban jól működik a varázsmesék esetében, hiszen az ilyen mesékre vonatkozó III. alaptétel alapján a funkciók sorrendje mindig azonos.⁶¹ A tétel kiegészítése azonban azt az ismert önkorlátozást is tartalmazza, hogy a funkciósorrend ilyen állandósága nem érvényes az irodalmi mesékre. Petőfi szövegében, mint eddig is tapasztalhattuk, valóban hiátusok és közbeékelődések tarkítják a beazonosítható funkciók rendjét, s ezáltal egy-egy funkció nem automatikus következménye a megelőzőnek. A *János vitéz*ben a következő hős–ellenfél konfliktusokról kell eldöntenünk, a XVI. funkcióhoz sorolhatók-e vagy sem: a zsványok, a török basa, az óriás-csősz, az óriáskirály, a boszorkányok s a kapuőrző állatok kivégzése.

⁵⁹ PROPP 1995. 69. Kiemelések az eredeti szövegben.

⁶⁰ PROPP 1995. 54–55.

⁶¹ PROPP 1995. 30.

Mint hogy a zsvány-jelenetet korábban az adományozási funkciócsoportnak feleltettük meg, ezért a zsványok likvidálása is a XIII. funkció *I*⁹-es formájának tekinthető (*a hős legyőzi az ellenséges lényt*). Az óriáskirály kivégzése szintén az ellenséges szándékú adományozó eliminálásának feleltethető meg (*I*⁹).

Az óriás-csősz torkának elmetélése nem illeszthető sem az ellenséges adományozó, sem a károkozó ellenfél, sem egy nehéz feladat megszabta ellenséges lény kivégzésének funkciójához. Esetlegesen az ellenséges adományozó óriáskirály kivégzéséhez társítható előzményként.

A boszorkányok megölése általánosságban megint nem sorolható a három kérdéses funkció egyikéhez sem. Egyetlen boszorkány (Iluska mostohája) megölése azonban a *küzdelem* funkcióját realizálja, mint hogy a *János vitéz* ezen menetében a mostoha károkozó ellenfél. Ez esetben a funkció realizációja: *B*¹: *az ellenfelek a nyílt mezőn csapnak össze*.⁶²

A kapuőrző állatok kivégzése egybevág a PROPP által fentebb idézett *ad hoc* sárkányviadal jellegzetességeivel, vagyis *nehéz feladat* – de ágens nélkül; a *János vitéz*ben ugyanis nincsen feladatkiadó személy. A kapuőrző állatok azonban nem károkozók, csupán útban vannak. *Ad hoc* bukkannak fel, és a morfológia szempontjából teljesen lényegtelen, melyik három állat áll éppen őrt Tünderország kapujánál.⁶³

A boszorkányokkal, illetve a kapuőrző állatokkal folytatott viaskodások azért nehezen besorolhatók, mert a XVI. és a XXV. funkció (*küzdelem*, illetve *nehéz feladat*) két-két funkcióazonosító jegyei közül csupán az egyiket tartalmazza. Mindkét funkció következménye lehet, hogy a hős megszerzi a keresett tárgyat/személyt, de *küzdelem* esetében a károkozó ellenféllel csap össze, míg *nehéz feladat* teljesítése során *ad hoc* ellenféllel küzd meg. A problémát az okozza, hogy a *János vitéz* harmadik menetében a mostoha a károkozó, tehát kivégzése teljesíti a *küzdelem* első követelményét, ugyanakkor a károkozó feletti győzelem egyáltalán nem juttatja a hőst a keresett személyhez, evvel a funkcióval semmilyen összefüggése nincsen. Másfelől a kapuőrző állatok kivégzése már a keresett személyhez juttatja a hőst, ugyanakkor ezek az állatok tipikusan a *nehéz feladat* megszabta *ad hoc* s nem károkozó ellenfelek.

Végezetül, a török basa kettéhasításának funkcióba állítása egy lényegi szempont felvetéséhez vezethet el bennünket. Ezt az összecsapást és győzelmet feltételelesen (mint hogy a hős azt elutasítja) a francia királylánnyal kötendő házasság követné. PROPP szerint, ha az ellenféllel folytatott küzdelmet a meny-

⁶² E realizáció bevonása itt inadekváttnak tűnhet, azonban ha végignézzük, milyen más funkció-realizációkat sorol fel PROPP a varázsmeséi XVI. funkció kapcsán, látni fogjuk, hogy a *B*¹-es realizáció áll legközelebb a *János vitéz*-beli megoldáshoz. A XVI. funkció realizációi: *B*¹: *az ellenfelek a nyílt mezőn csapnak össze*. *B*²: *az ellenfelek versenyre kelnek*. *B*³: *az ellenfelek kártyacsatát vívnak*. *B*⁴: *mérlegre állás, nehézkedési verseny*.

⁶³ A közköltészeti toposzokat, illetve a prenatális pszichoanalízis egy képviselőjének véleményét figyelembe véve azonban már nem. POGÁNY 1978. 40, FODOR 1951. 24–26.

asszony elnyerése és házasságkötés követi, akkor az esemény a *nehéz feladat* (XXV.) funkcióját tölti be. Azonban a török basát jó okkal tekinthetjük nem pusztán ellenfélnek, hanem károkozónak is, amennyiben az ő hadai dúlták fel az országot, és rabolták el a királykisasszonyt. Ha *nem ad hoc ellenfél, hanem a károkozó likvidálása* zajlik le, amelynek következményeként megszűnik a kezdeti hiány, akkor a jelenet a *küzdelem* funkciójához (XVI.) sorolható. Egy károkozó megjelenése természetesen és nyilvánvalóan implikálja egy megelőző károkozás (VIII. funkció) jelenlétét. A VIII. funkció pedig mindig egy új menet nyitóeleme. Mindezt végiggondolva, arra a belátásra kellett jutnunk, annak ellenére, hogy a legtöbb értelmező a *János vitéz* cselekményét két részre osztja (a választóvonal a 18. szakasz: a hős tudomást szerez szerelme haláláról és ismét útnak indul), valójában a cselekmény három részre tagolható, mivel a *Franciaországban történtek egy önálló mesének tekinthetők a János vitéz első menetébe beékelve*.

„Morfológiailag mesének tekinthető minden olyan fejlemény, amely a károkozástól (*A*) vagy hiánytól (*a*) különféle közbeeső funkciókon keresztül házassághoz (*C**) vagy más megoldás értékű funkcióhoz vezet. Zárófunkcióként szerepel némely esetben a megjutalmazás (*Z*), szerzés, vagy a baj megszüntetése (*J*), megmenekülés az üldözés elől (*Cn*) stb. Egy ilyen fejlődési láncolatot menetnek nevezünk. Minden újabb károkozás, minden újabb hiány újabb menetet hoz létre. Egy-egy mese több menetből is állhat [...] A menetek következhetnek sorban egymás után, de össze is fonódhatnak oly módon, hogy a történet egy ponton megszakad, és beékelődik a közepébe a másik menet [...] Bár a mesét feltételelesen a menettel azonosítottuk, ez mégsem jelenti azt, hogy a menetek száma pontosan megfelel a mesék számának. A paralelizmusok, ismétlések stb. különleges formái következtében egy-egy mese több menetet is tartalmazhat.”⁶⁴

A *János vitéz* 7. és 15. szakasza közötti események azért tekinthetők a fenti érvelés értelmében mesének (menetnek), mert a következő funkciósor mutatható ki bennük:

VIII. funkció,⁶⁵ *károkozás*: a török feldúlta Franciaországot és elrabolta a király lányát. Az aktualizált funkció: A^1_{19} . A^1 : *az ellenfél elrabol valakit*. A^{19} : *az ellenfél hadat üzen*. A megfelelő szakaszok: 7. (a huszárcapitány beszámol az első tényről), 11. (a francia király ezt megerősíti és közli a második tény is).

⁶⁴ PROPP 1995. 92–93.

⁶⁵ PROPP morfológiájában a második menet VIII–XV-ig tartó funkcióit *bis* megkülönböztető jelzéssel látta el. Azért nem követem ezt az eljárást, mert a *János vitéz* második menete nem vág egybe a proppi második menettel. PROPP-nál ugyanis az indító VIII_{bis} funkció a következő: *az idősebb testvérek ellopják a hős zsákmányát*. Míg ez a megoldás számos magyar népmesében is ismert séma, a *János vitéz*-ben erről egyáltalán nincs szó.

Ezek a közlések egyben a **IX. funkció**hoz is tartoznak, hiszen a hős e közlések révén értesül a bajról (*közvetítés, bekapcsoló mozzanat*). Aktualizált funkció: B^4 : *hírül adják a bajt*.

XV. funkció, térbeli helyváltoztatás két birodalom között. Aktualizált funkció: R^2 : *a hős szárazföldön utazik*. A huszársereghez csatlakozva Kukorica Jancsi eljut Franciaországba (8–11. szakasz).

XVI. funkció, küzdelem. Aktualizált funkció: B^1 : *az ellenfelek a nyílt mezőn csapnak össze*. Kukorica Jancsi viadala a károkozó török basával (12. szakasz).

XVIII. funkció, győzelem. Aktualizált funkció: Π^1 : *győzelem nyílt küzdelemben*. Kukorica Jancsi megöli a károkozó török basát, a török sereg ezt látva megfutamodik (12. szakasz).

XVI. iteratív funkció, küzdelem. Aktualizált funkció: B^1 : *az ellenfelek a nyílt mezőn csapnak össze*. Kukorica Jancsi a lányrabló basafi ellen fordul (12. szakasz).

XVIII. iteratív funkció, győzelem. Aktualizált funkció: Π_{neg} . A basa fia megadja magát (12. szakasz).

XIX. funkció, a baj vagy hiány megszűnése. Aktualizált funkció: Π^1 : *a keresés tárgyát a hős erővel megszerzi*. A királylány visszakerül apjához (12–13. szakasz).

XXXI. funkció, esküvő. Aktualizált funkció: megajánlott, de elutasított lehetőség, azaz C^{**}_{neg} : *a trónra lépést és az esküvőt felajánlják a hősnek, de ő elutasítja, c^3 : pénzt vagy másféle jutalmat kap* (13. szakasz).

A menet XVI. és XVIII. ismétlődő funkciópárja Petőfi művében érdekes módon *formailag* megegyezik az adományozási funkciócsoport (XII–XIV.) egy variánsával. A török basa királylányrabló fiának könyörgése ugyanis alakilag a XII. funkcióhoz, annak 5. számú formájához is besorolható. A Π^5 -ös realizáció megnevezése: *a hőst könyörületre kéri*. Ez a forma a foglyul ejtés (Π^4) alesetének is tekinthető. Vagy foglyul ejtés előzi meg, vagy az, hogy a hős egy állatot vesz célba és meg akarja ölni.⁶⁶ Alaktani szempontból a kérés tartalma teljesen lényegtelen. A PROPP által példaként felhozott róka, valamint a török basafi életért esengése, a rókának vajban sült kövér tyúkocska, a török basa fiának szabadulás iránti igénye a proppi morfológiában egyenrangú pozíciójú.⁶⁷ Mégis különbséget kell tennünk a róka (leendő adományozó) és a basafi könyörgése között, annak ellenére, hogy PROPP a funkciók meghatározása során nem veszi figyelembe sem azt, hogy ki teljesíti őket, sem pedig azt, hogy miként. A PROPP által példaként említett róka ugyanis véletlenül kerül a hős útjára.

⁶⁶ PROPP 1995. 46–47. Példa: A róka azt kéri: „Ne öl meg engemet (kegyelemkérés), süss meg nekem vajban egy tyúkocskát, de jó kövéret.”

⁶⁷ „A mese a legnagyobb könnyedséggel tulajdonít azonos cselekvéseket embernek, állatnak, tárgynak. Ez főképp az úgynevezett varázsmesékben figyelhető meg.” PROPP 1995. 14.

ba, teljesen semleges a viszonyuk, ezzel szemben a török basa fia a keresett tárgy elrablásával károkozó. Amikor a hős futni hagyja a török basa fiát, azzal alakilag a XIII. funkció 5. számú formáját is teljesíti (*a hős megkegyelmez a könyörgőnek, F⁵*).

Feltehetjük a kérdést: ha a XII–XIII. funkciók egy-egy variánsa *formailag* illik a kérdéses eseménysorra, létezik-e egy XIV. funkcióhoz tartozó variáns is a szövegben, az adományozási funkciócsoport záróelemeként. A proppi klasszifikáció alapján nem mutatható ki ilyen elem, úgy gondoljuk azonban, kimutatható egy olyan forma, amelyet korábban a zsvány- és huszár-jelenet elemzése során vezettünk be (s amely kizárólag ezen elemzésen belül bír érvényességgel). Ez az általunk Z^x-szel jelölt elem, amely identitáskonstituáló elem adományozását foglalja magában: a zsvány-jelenetben ez a közösségbe való befogadás (majd elutasítás), a huszár-jelenetben megint csak a közösségbe befogadás (és megerősítés). Amikor a török basa fia az elbeszélés folyamán *elsőként nevezi vitéznek a hőst* – megelőlegezve a nagy fontosságú névadást,⁶⁸ amelyet a következő jelenetben majd a király végez el – újfent egy identitást meghatározó elem „átadásáról” beszélhetünk (*I⁵ F⁵ Z^x*).

XVII. A hőst megjelölik (megnevezés: *megbélyegzés, megjelölés*, jele: K)

XVIII. Az ellenség legyőzése (megnevezés: *győzelem*, jele: II)

Kukorica Jancsi megöli a károkozó török basát. *II¹: győzelem nyílt küzdelemben*. János vitéz megöl(et)ti a boszorkányokat, s különösen Iluska mostoháját. *II¹: győzelem nyílt küzdelemben*.

XIX. A kezdeti baj vagy hiány megszűnik (megnevezés: *a baj vagy hiány megszüntetése*, jele: J)

Ez két ízben történik meg. Elsőként, amikor a második menetben a hős a keresett francia királylányt megtalálja (*J¹ variáns: a keresés tárgyát a hős erővel megszerzi. II¹⁰: a fogoly kiszabadul*). Ez a hiányfeloldás meglehetősen speciális eredményt hoz létre. Ugyanis a második menet károkozása is megoldást nyer, ám a hős által az első menetben okozott károkozást is orvosolja a második menet kárfelszámolását követő jutalmazás. A hős ugyan elutasítja az esküvőt és a királyságot, ám névvel és kincsekkel honorálják, ami egzisztenciáját és társadalmi státusát biztosítva lehetővé tenné életcélja megvalósítását (a hős és a valódi keresett személy egyesülése, azaz együttélés Iluskával: XXXI. megerősített funkció: *esküvő*), s így visszatérését falujába.

⁶⁸ Annál is inkább nagy fontosságú, mivel a hős egyetlen tartós szerzeménye az új név lesz. A francia királylánnyal kötendő házasságot visszautasítja, a királyságról lemond, kincsei elvesznek a hajótörésben: végeredményben új nevétől (és az annak létrehozását motiváló tapasztalatoktól) eltekintve, hazatértekor éppen úgy nincs semmije, mint amikor elindult falujából.

A második alkalom a harmadik menet végén következik be, a hős szerelme hiányának feloldásával: a lány sírjáról szakított rózsza az élet vizébe dobva Iluskává változik, s ezáltal valóban végbemehet a XXXI. zárófunkció, a keresett személlyel való egyesülés. A XIX. funkció ekkor az *J⁹* és *J⁸* formák asszimilatív realizációjával valósul meg. (*J⁹: a halottat feltámasztják*. PROPP példája: a hőst meghintik az élet és halál vizével. *J⁸: az elvárásoltat visszavarázsolják*. A visszavarázslás történhet a levetett bőr elégetésével vagy olyasfajta varázsigé segítségével, mint „változz vissza újra leánnyá”).⁶⁹

XX. A hős visszafordul (megnevezés: *visszafordulás*, jele: ↓)

A János vitéz hőse visszafordul a második menet végén Franciaországból, miután elutasította az esküvőt és a trónra lépést, s csupán a kincseket fogadta el. A kincs megléte azonban önmagában nem elegendő, mivel a mesei hősnek házasodnia is kell, így a hős visszaindul kiindulási helyére, falujába (amely számára Iluska tartózkodási helyét jelenti). A harmadik menet végén, a károkozás megszűnte után a visszafordulás, a hazatérés azonban elmarad. Ennek alternatíváját TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre említette ironikusan: a népszerű színpadi feldolgozásban Jancsi és Iluska Tündérországból visszatérnek falujukba.⁷⁰ Ez a megoldás ugyanakkor egybevág a varázsmesék szerkezetéről kialakított elvárásokkal.⁷¹ Ezzel szemben Petőfi szövegében a hősnek végső soron különösebb lokális kötődése nincsen; a hely, ahol léte értelemmel bír, mindenkor egybeesik azzal a hellyel, ahol szerelmét bírhatja.

XXI. A hőst üldözik (megnevezés: *üldözés, kergetés*, jele: IIp)

A hőst nem üldözik a János vitézben, hacsak a gazda-nevelőapa üldözését, a komikus mellékízű petrencerudas kergetést nem tekintjük annak (3.). A XXI. funkciónak azonban az lenne a lényege, hogy (sikertelenül) megakadályozza a hős visszatérését kiindulási helyére. Ezért talán a János vitézben e funkciót a tengeri vihar és hajótörés jelene (17.) tölti be, mint ami a hős életét és hazatérését veszélyezteti, habár a PROPP által katalogizált funkcióvariánsok egyike sem illik a szöveg által realizált formára. Ugyanakkor a feltevést mégis megerősítheti, hogy ez a jelenet a történetben közvetlenül a második menetet követő, XX. funkcióhoz sorolható *visszafordulás* után helyezkedik el.

⁶⁹ PROPP 1995. 57.

⁷⁰ TRENCSENYI-WALDAPFEL 1966. 229.

⁷¹ A különböző elvárások mentén megírt, majd átirrt „népmese”-szöveg befogadásával kapcsolatban érdemes felidézni SZIGETVÁRI Iván – a kontextusból sejthetően – neheztelő eszmefuttatását, főként, mert valóban fontos kérdést vet fel: „Azok után, amiket népies magyarságról mondtunk, természetesen találjuk, hogy költeményünk eljutott a ponyvára, egyenesen a nép közé is. Különös azonban, hogy e célra prózába átirva is kiadták, többször is. [...] Vajjon a néphez jobban tetszik ez, mint Petőfi verse?” SZIGETVÁRI 1922. 113.

XXII. A hős megmenekül az üldözés elől (megnevezés: *megmenekülés*, jele: *Cn*)

Ha elfogadjuk az előző funkció realizációjára tett javaslatot, akkor a hős felhőbekapaszkodó szabadulása a megmenekülés funkciójában állhat. A proppi variánslista elemei közül egy sem fedt ezt a megoldást.

A proppi funkciósorrend a XXII. funkció teljesülésével fontos ponthoz ér el. A XXII. funkció után indulhat ugyanis némely varázsmesében a *második, újabb menet*. Ennek lényege az, hogy a korábban már megvalósult, VIII-tól XV-ig terjedő funkciók megismétlődnek (jelölésük: VIII_{bis}-XV_{bis}). Erről PROPP így ír:

„Nagyon sok mese véget is ér azzal, hogy a hős megmenekül. Iván hazaérkezik, ha útja során szerzett magának menyasszonyt, megházasodik stb. Ez azonban nem mindig történik így. A mese gyakran újabb bajt ró a hősré. Újra megjelenik az ellenfél, elragadja a hős zsákmányát, őt magát megöli és így tovább. Egyszóval megismétlődik a bonyodalombeli károkozás, néha ugyanabban a formában, ahogy az első alkalommal, másszor más formában. Ezzel kezdetét veszi egy újabb történet [...] Ismét el kell távolítani a hőst és keresése tárgyát egymástól [...] Ez azt jelenti, hogy sok mese két funkciósból áll, melyeket *meneteknek* nevezünk. Minden újabb baj új menetet indít el, és így olykor egész sor mese kapcsolódik egyetlen elbeszéléssé.”⁷²

A *János vitéz*ben azonban, mint láttuk, nem ezen a ponton indul el egy újabb menet. A második menet ugyanis korábban, a két adományozási funkciócsoport után ékelődött be az első menetbe. Petőfinél a második menet lezárása egyben az első menet kárfelszámolását is jelenthetné. S bár ez megtörténik, a XXIII. (*felismeretlen megérkezés*) funkciót követően elindul egy újabb, harmadik menet, mivel a hőst és keresett tárgyát ismét eltávolították egymástól. E három menetes szerkezet a funkcióazonosítást igen megnehezíti. Hiszen a varázsmesei második menet a VIII_{bis}-XV_{bis} funkciósort kell hogy tartalmazza, melyet azután a XXIII. funkció követ a XXXI. funkcióig. A *János vitéz*ben viszont eleve nem ott szerepel a második menet, ahol az a varázsmesei funkciósorban elvileg elhelyezkedik; továbbá a három menet közül sem a (z arra elvileg kijelölt) második, sem a harmadik nem léptet fel álhőst, aki pedig a XXIII. funkciótól kezdve a varázsmese egyik főszereplője, és akinek jelenléte elengedhetetlen a XXIV., XXVIII. és XXX. funkciók realizációjához.

A *János vitéz* első menete tehát a kiinduló szituációtól a kárfelszámoláson át a felismeretlen megérkezésig tart, melyet végül a XXXI. (*esküvő*) funkciónak kellene lezárnia. A *János vitéz* második menete a második károkozástól a második kárfelszámolásig tart (amelynek eredménye lehetővé teszi az első menet-

ben okozott kár megszűnését is). A harmadik menet a harmadik károkozástól az esküvőig tart. Mindez egy nagyon finoman rétegzett és egyáltalán nem mechanikusan működő szerkezetre utal.

XXIII. A hős ismeretlenül megérkezik haza vagy egy másik országba (megnevezés: *felismeretlen megérkezés*, jele: *X*)

„Nem figyelmeztett ő szüretremenőkre, / Azok sem ismertek a megérkezésre” (17.)

XXIV. Az álhős jogtalan követeléssel áll elő (megnevezés: *jogtalan követelés*, jele: Φ)

XXV. A hős nehéz feladatot kap (megnevezés: *nehéz feladat*, jele: *3*)
Viaskodás a kapuőrző állatokkal. (Az érvelést lásd a XVI. funkciónál.)⁷³

XXVI. A hős megoldja a feladatot (megnevezés: *megoldás*, jele: *P*)
Feltéhetően ide sorolható a kapuőrző állatok kivégzése.

XXVII. A hőst felismerik (megnevezés: *felismerés*, jele: *Y*)
„Jaj, eszem a szívét, a naptól olly veres! / Bizony bizony alig hogy reá ismértem, / Szólt a menyecske meglepetésében”.

„A hőst valamilyen jel, bélyeg (seb, csillag), átadott tárgy [...] alapján ismerik fel. Ez a forma összefüggésben van a megbélyegzés, megjelölés funkciójával. Az is előfordul, hogy a hőst a nehéz feladat megoldása nyomán ismerik fel.”⁷⁴

Jellegzetes, hogy a hőst itt nem aktivitása révén ismerik fel, a kiemelt attribútum pedig az azonosítást nem szolgálja, hanem akadályozza: ez a Nap jegye a hősn.⁷⁵

XXVIII. Az álhőst, ellenfelet, károkozót leleplezik (megnevezés: *leleplezés*, jele: *O*)

⁷³ PROPP a XXV. funkciónál nem állapít meg realizációkat, csupán nagyobb csoportokat ajánl, éppen a *nehéz feladatok* bősége és változatossága miatt. A kapuőrző állatok kivégzése e csoportok közül az *erő, ügyesség, bátorság próbája* alá sorolható.

⁷⁴ PROPP 1995. 63

⁷⁵ A napmotívum egyébként legalább olyan fontos szerepet játszik a szövegben, mint a víz motívuma.

⁷² PROPP 1995. 60. Kiemelések az eredeti szövegben.

XXIX. A hős új alakot ölt (megnevezés: *transzfiguráció*, jele: *T*)

A hős transzfigurációját a *János vitéz*ben a huszáruha és kard felvétele biztosítja. (T^3 : *a hős új ruhát ölt.*) „Bámulói lettek katonapajtsái, / Nem győzték szépségét, erejét csodálni” (7.).

XXX. Az ellenséget megbüntetik (megnevezés: *büntetés*, jele: *H*)

XXXI. A hős megházasodik és trónra lép (megnevezés: *esküvő*, jele: C^{**})

Erre a hősnek két ízben van lehetősége a *János vitéz*ben (az első lehetőséget a hős elutasítja, a másodikat beteljesíti). Elsőként a második menetben, a keresett francia királylány megtalálása után; itt a c^3 -as forma realizálódik (*a hős a királykisasszony keze helyett pénzt vagy másféle jutalmat kap*). Másodszor a harmadik menet végén Iluska megtalálásával, amely a c^2 -es (*helyreállított házasság*) forma alkalmazása: a hős elveszítette feleségét, de a keresőút eredményeként a házasság ismét helyreáll. Bár Kukorica Jancsi és Iluska nem kötöttek házasságot, ez természetesen merőben lényegtelen mozzanat. A funkcióvariáns domináns jegye az, hogy a mese kezdetén a hős és a keresett személy kölcsönös érzelmi kötődése szakad meg majd áll helyre a mese végére. Házasság nélküli trónra lépést ajánlanak fel az óriások, a hős ezt is elutasítja (C^{**neg})

PROPP a 31 funkció megállapítása mellett hét szerepkört különített el a következő jegyekkel:⁷⁶

1. *Ellenfél/károkozó* (károkozás, viadal vagy a hőssel folytatott küzdelem más formája, üldözés):

1. menet: Kukorica Jancsi
2. menet: török basa, török basa fia
3. menet: mostoha, boszorkányok, (kísértetek), őrző állatok

2. *Adományozó/felfegyverző* (a varázsszükszög átadásának előkészítése, a hős ellátása, felfegyverzése a varázsszükszöggel):

1. menet: zsványok, huszárcapitány
2. menet: török basa fia, (francia király)
3. menet: fazekas, óriáskirály

3. *Segítőtárs* (a hős térbeli helyváltoztatása, a baj vagy hiány megszüntetése, megmentés az üldözéstől, a nehéz feladat megoldása, a hős átváltoztatása):

2. menet: griff
3. menet: óriás

4. *Cárkisasszony (keresett személy) és apja* (a nehéz feladat kiszabása, megbélyegzés, leleplezés, felismerés, a második károkozó megbüntetése, az esküvő):

1. menet: Iluska
2. menet: francia királylány (és francia király)
3. menet: Iluska

⁷⁶ PROPP 1995. 79–80.

5. *Útnak indító* (útnak indítás, bekapcsoló mozzanat):

1. menet: nevelőapa

6. *Hős* (útnak indulás, reagálás az adományozó kívánságára, esküvő):

1. menet: Kukorica Jancsi/János vitéz
2. menet: Kukorica Jancsi/János vitéz
3. menet: János vitéz

7. *Álhős* (útnak indulás, reagálás az adományozó kívánságára, jogtalan követelés): nincs.

A hat szereplőn kívül *speciális összekötő szereplők* is színre lépnek, ezek az információáramlást szolgálják, s tárgyak, állatok, avagy személyek lehetnek: a szomszéd menyecske, a halász és a rózsza.

A MORFOLÓGIAI ELEMZÉSBŐL LEVONHATÓ KÖVETKEZTETÉSEK

A fenti elemzést alapul véve felírhatjuk a *János vitéz* (mint varázsmesetípusok kombinációját létrehozó és azt továbbíró irodalmi mű) proppi morfológiai képét.

PROPP szerint minden varázsmese az alábbi sémát követi szerkezetében:⁷⁷

$$A B C \uparrow \downarrow \Gamma Z R \{ \underline{B K H} \} H \downarrow \Pi p - C n X \Phi Y O T H C^*$$

$$\{ 3 K P \}$$

A *János vitéz*, mint fentebb láthattuk, három menetből álló mű, amelyben a második menet az első menetbe ékelődik. A mű összegző képlete a következő (a beékelte második menet nagy szögletes zárójelben, a háromtagú adományozási funkciócsoportok, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért, kis szögletes zárójelben állnak, a vonal alatti és feletti tagok ekvivalensek):

előkészítés	1. menet	2. menet
$i e^3 e^2 b^1 \sigma^1 (B) (w) A^3, a^5 B^5 \uparrow (g) [D^2 \Gamma^2 Z^2 Z_{neg}^1 \Gamma^2] [D^2 \Gamma^2 Z^1 Z^2 (T^5)] [A^1_{19} B^4 R^2 B^4 B^1 \Pi^1 \underline{E^1} \Pi^1_{neg} (H^5 \Gamma^5 Z^2)$	1. menet	2. menet
	1. menet	3. menet
	$\Pi^1_{10} (Z^2) C^{**neg} (e^2) e^3 \downarrow R^2 \Pi p C n R^1 X^1 \nabla A^{14} B^4 C \uparrow [\partial^7 Z = R^4 \Gamma^7] R^5 [D^8 \Gamma^9 Z^1_9] E^1 \Pi^1 g^3 R^4 R^1 3$	$\Pi^9_8 e^2$

Mind a három menet tartalmazza a központi fontosságú VIII. (*A* jelű) *károkozás* funkciót. Az első menetben a károkozást hosszabb előkészítő szakasz előzi meg (*i*-től *w*-ig), a másik két menetről ez már elmarad, egybeválogalag a

⁷⁷ PROPP 1995. 107.

proppi megfigyeléssel, amely szerint az újabb meneteknél már nem szükséges és nem is jellemző ilyen előkészítő szakasz beiktatása. Az első menet az *Y* (felismerés) funkcióval zárul, s ezáltal csonka marad, hiszen a séma záróelemeként működő *C** (esküvő) funkció nem nyer realizációt. A második menet az új identitás elnyerése után (Z^1 , Z^x amelyet T^3 is kísér, jelezve fontosságát) indul egy második *A* elemmel (A^1_{19}), és újabb Z^x valamint c^3 (jutalom) elemmel zárul. A harmadik menet az első menetet záró *Y* elemet követő A^{14} -es károkozással indul, s eljut a klasszikus varázsmesei befejezésig: e menet záróeleme már c^2 realizációval a XXXI. (helyreállított házasság) funkció.

Mint a funkciók elemzése során rámutattunk, a *János vitéz* második menete nem a varázsmesei modellnek megfelelő ponton iktatódik a szerkezetbe, ezen túl pedig, leglényegesebb eleme, vagyis a VIII. funkció realizációja eltér a proppi második menet károkozás funkciójától. A menetek közül, ennek ellenére, a második menet a legklasszikusabbban mesei, mert a varázsmesei funkció-sorrendhez szinte eltérés nélkül illeszkedik.

A *János vitéz* felépítésének egyik jellegzetes vonása az adományozási funkciócsoportok sűrűnek mondható felbukkanása. A varázsmesékben gyakori ugyan az ismétlődő adományozási funkciócsoport, ámde általában a (három, egymást követő) funkcióegyüttes ugyanarra a sémára épül,⁷⁸ ellenben a *János vitéz* esetében igen változatosnak mondható a XII–XIV. funkciók megvalósulása, ráadásul az öt adományozási funkciócsoportból három identitáskonstituáló elem átadásával megy végbe.

A *János vitéz* szerkezeti összképletét vizsgálva nyilvánvalóvá válik, hogy a funkciósorrend megszabta szintaxis felbomlik,⁷⁹ azonban felismerhető és beazonosítható szintagmák megmaradnak. Feltételezhetjük, hogy PETŐFI, amikor a *János vitézt népmese* műfajmegjelöléssel látta el, a programszerű irodalmi népiesség szemszögéből műfaji kísérletet is végrehajtott, amely kísérlet megoldása meglehetősen bonyolult szerkezetet eredményezett.

A morfológiai elemzés eredményei a *János vitéz* recepciótörténetének egyik vitatott kérdéséhez, vagyis az epizódjelenetek értelmezéséhez is új adalékokkal szolgálhatnak. HENSZLMANN Imre 1847-ben megjelent, *A népmese Magyarországon* című cikksorozatának végén FAZEKAS Lúdas Matyiija mellett a *János vitézt* elemezte, s ennek során a következő jelenetekkel szemben fogalmazta meg kifogásait azok meseietlen vagy nem-népi felfogása miatt: a) a zsvány-jelenet, b) a fazekas-jelenet, c) a sötétség országa, d) a temetőben hálás jelenete. HENSZLMANN e korai (s igen figyelemreméltó) elemzése után a befogadók számára egyfajta kritikai tradícióvá vált ezen jelenetek epizód volta ellenében vagy mellett érvelni. Nem kívánunk ehelyt általánosabb folklorisztikai megfontolá-

⁷⁸ Így például: a hős találkozik a farkassal, a medvével és az oroszlánal, egyik esetben sem bántja a farkaskölyköt, medvebocsot és a kisoroszlánt, s ezért mindegyik állat varázseszközt ad neki cserébe.

⁷⁹ Amint azt HERMANN Zoltán is megelőlegezte. HERMANN 1999. 20.

sokat bevonni e vitába (bár jeleznénk, hogy egyik kérdéses jelenetet sem tartjuk redundáns epizódnak), csupán a morfológiai elemzés kirajzolta sajátosságokat rögzítenénk. Ha e jelenetek morfológiájára koncentrálnánk, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy mind a négy jelenet eltér a morfológiai sémától. A négyből három jelenet megfeleltethető egy-egy szintagmának: az első kettő az adományozási funkciócsoporthoz sorolható, a harmadik a küzdelem-győzelem funkciópárhoz.

Mint a XII–XIV. funkciók részletes elemzése során kimutattuk, a zsványtanya-jelenet (mely az értelmezők számára a legproblematicusabbnak bizonyult) rendkívül sajátos elemkombinációt hoz létre a szintagmán belül. A funkciócsoport elemeinek realizációja után azok törlése következik be (nemcsak a *Z* elem törlődik, de a *T* is visszajára fordul, ráadásul *Z* elem Z^x realizációja nem szerepel a varázsmesei funkcióvariánsok katalógusában).

A fazekas-jelenetben egyrészt a normatív XIV. funkciót a XV. funkció helyettesíti, másrészt a szintagmán belül felcserélődik a funkciócsoport sorrendje (XII. XV. XIII.).

A sötétség országa-jelenet pedig azért problematikus morfológiai szempontból, mert *ad hoc* ellenfelek és a károkozó ellenfél kivégzését kombinálja. *Ad hoc* ellenfél a nehéz feladat XXV. funkciójához kapcsolja a jelenetet, károkozó ellenfél legyőzése azonban a küzdelem-győzelem XVI–XVIII. funkciójához sorolja. A károkozó ellenfél elpusztításának közvetlen összefüggésben kellene lennie a keresett személy megtalálásával, erről azonban e jelenetben nincs szó.

A temetői jelenet a harmadik menet részeként egy viszonylag stabil (VIII–IX–X–XI–[XII–XIII–XIV=XV]–[XII–XIII–XIV]–XVI–XVIII) funkció-sor után jelentős visszalépéssel a VII. funkciót realizálja, majd ezt a XV. funkció követi.

A morfológiai elemzés másik jelentősebb megállapítása a hős, illetve a károkozó személyének azonosításából fakadhat, minthogy ezek a megoldások a *János vitéz* egészének bizonyos sajátosságaira mutatnak rá. Az első menetben a hős, igen speciális realizációval, egyszersmind áldozat és károkozó is. Amennyiben a hős tehát az első menetben a károkozó szokásos megsemmisítésével kívánná felszámolni a kárt, úgy önmagát kellene megsemmisítenie. A harmadik menetben a hős és a károkozó személye már különválnak, ámde a hős által megnevezett ellenakció ez esetben mégis a meghalás.⁸⁰ A *János vitéz* tematikájában a halál kiemelt fontosságú, azonban e téma jelenlétének kimutatása már egy másik dolgozat tárgykörébe vág. Itt elegendő csupán annyit megállapítanunk, hogy az első és a harmadik menetben a hős implicit/explicit autoagresszív

⁸⁰ Jellemző, hogy a proppi sztenderdek megfelelő hős-károkozó viszony a *János vitéz* három menete közül csupán a másodikban van: itt egyértelmű, ki a hős és ki a károkozó, a károkozó likvidálásával a keresett személy megkerül, a hiány felszámolódását esküvő követi/követné.

cselekvési kerete rendkívül sajátos, és teljes mértékben eltér a magyar varázsmesék hőseinek megnyilvánulásaitól.

Végkövetkeztetésünk a tárgyalt jelenetek esetében az, hogy a *János vitéz* ama szöveghelyei, amelyek immár másfél évszázada műfajidegennek, de legalábbis problematikusnak tűnnek az értelmezők számára, olyan funkciórealizációval bírnak, amelyek eltérnek a varázsmese szerkezetének funkciósorrendjétől, eltüntetik a funkciócsoportok egy-egy elemét, illetve akanonikus elemet léptetnek be. Ebből pedig arra kell következtetnünk, hogy feltehetően, amiként a népszínmű- és ponyvaíróknak, akik alternatív megoldásokat létrehozva „átírták” Petőfi művét, úgy a professzionális olvasóknak is volt valamiféle implicit tudásuk és elvárásuk a varázsmese szerkezeti felépítése iránt, és ezen tudás és elvárás sérülését érzékelhették, amikor e jelenetek szükségességét vagy megformálását vitatták. Emellett a hős halálvágya ugyancsak jelentősen sérti a varázsmesei szerepelvárásokat.

Összegzésként: a *János vitéz* morfológiai elemzése remélhetően igazolta a PROPP által kidolgozott módszer alkalmazhatóságát olyan irodalmi mű esetében, amely a populáris és az elit kultúra hangsúlyozott és reflektált dialógusának keretében született meg. Ez az elemzés azonban csak úgy nyerheti el értelmét, ha rendelkezünk az irodalmi népicesség generálta, „népiből népit” létrehozó más epikus művek elemzéseivel. Ez teremthetné meg az alapot ezek összetetésével műfajttörténeti tanulságok levonására is.

1. táblázat. A *János vitéz* szakaszainak megfeleltethető funkciók*

A szakasz száma	Az esemény	A funkció száma	A funkció megnevezése	A funkció-realizáció jele	A funkciórealizáció megnevezése
1.	Kukorica Jancsi nyáját őriz. Iluska a patakban mos. A szerelmeseik együttöltö.	0 I. III.	kiinduló szituáció eltávozás (imp.) a tilalom megszegése	<i>i</i> <i>e</i> ³ <i>b</i> ¹	Az ifjabb nemzedék tagjai távoznak el. Megszegett tilalom.
2.	A mostoha közbeavatkozik. A nyáj elszéledt.	II. (IV.) (V.) VIII.	tilalom (tudakozódás) (értésülésadás) károkozás	<i>σ</i> ¹ (<i>B</i>) (<i>w</i>) <i>A</i> ³ <i>7a</i> ⁵	Tilalom kiadása. Az ellenfél megdézsmálja vagy fönkretezi a vetést. Az ellenfél eltüntet valakit (alesete: a hős az eltüntető, vagyis a károkozó). Racionalizált forma: nincs pénz, nincs miből megélni.
3.	A gazda elkergeti KJ-t. KJ kikerüli a küzdelmet a gazdával.	IX.	közvetítés, bekapcsoló mozzanat	<i>B</i> ⁵ módosulása	A kiutasított hőst elviszik otthonról.
4.	KJ Iluskáék kertje alatt. KJ és Iluska búcsúzása. KJ elhagyja faluját.	XI.	útnak indulás		
5.	KJ a pusztában vándorol. Ébéd, alvás, álom. Égiháború. Erdő közepében.				
6.	Csárda. Zsiványtanya. A zsiványkapitány kérdései és fenyegetései. KJ válasza.	(VII.) XII. XIII.	(kézrejtés) az adományozó első funkciója a hős reagálása	<i>g</i> <i>A</i> ² <i>A</i> ²	(A hős nem ismeri fel a veszélyt.) Az adományozó üdvözlő és kikérdezi a hőst. A hős felel az üdvözlésre.

* Félkövérrel jelöljük a táblázatban az átekinthetőség, kedvét a három menet lényegi kezdetét jelentő VIII., károkozás funkcióit. Zárójelben azon funkciórealizációkat találhatók, amelyek csak részben, az elemzésben kifejtett fenntartásokkal sorolhatók az adott szakaszhoz, illetve, amelyek formailag egyeznek egy-egy funkcióval, de éppen betöltött szerepüket tekintve nem azonosak avval.

az 1. táblázat folytatása

A szakasz száma	Az esemény	A funkció száma	A funkció megnevezése	A funkció-realizáció jele	A funkciórealizáció megnevezése
7.	Cimboraság és áldomás. A zsványok elalszanak. KJ el akarja vinni kincsüket. Meggondolja magát. Az alvó zsványokra gyűjtja a házat.	XIV.	az adomány elnyerése	Z^X Z^1_{neg}	Identitáskonstituáló elem átadása. Anyagi érték elutasítása.
	Huszárok jönnek. A kapitány üdvözlése és kérdése. KJ válasza. KJ huszár lesz.	XII. XIII. XIV.	az adományozó első funkciója a hős reagálása az adomány elnyerése	Γ^2 Γ^2 (Z^1)	A hős megöli az adományozót. Az adományozó üdvözlí és kikérdezi a hőst. A hős felet az üdvözlésre. Az eszköz közvetlenül átadják a hősnek (ló, kard, ruha). Identitáskonstituáló elem átadása. A hős új ruhát ölt. Az ellenfét elrabol valakít, és hadat üzen.
8.	Az úti cél megnevezése, az utazás indoklása (a Franciaország elleni török támadás).	XXIX. (VIII.)	transzfiguráció (károkozás)	Z^X T^3 A^{19}	Hírül adják a bajt. A hős szárazföldön utazik.
9.	A sereg Tatarországban. A szercecsen király pártfogása.	IX.	közvetítés	B^4	
10.	A sereg Tajánországban. Lengyelország. India.	XV. XV.	térbeli helyváltoztatás két birodalom között térbeli helyváltoztatás két birodalom között	R^2 R^2	A hős szárazföldön utazik. A hős szárazföldön utazik.
11.	A franciák földeje. A bujdosó francia király. A király följánlja lánya kezét a szabaditónak.	IX.	közvetítés	B^4	Hírül adják a bajt.
12.	A csata. KJ kettéhasítja a török basát. A török sereg megfutamodik. Lányrablás. A török basa fiának könyörgése. KJ megkegyelmez.	XVI. XVIII. XVI. XVIII.	küzdelem győzelem küzdelem győzelem (az adományozó első funkciója) (a hős reagálása) (az adomány átadása) a kezdeti baj vagy hiány megszűnik (az adomány elnyerése)	B^1 Π^1 B^1 Π_{neg} (Γ^5) (Γ^5) (Z^X) $\mathcal{J}^1_{10}$	Az ellenfelek a nyílt mezőn csapnak össze. Győzelem nyílt küzdelemben. Az ellenfelek a nyílt mezőn csapnak össze. Kegyelem. (A hőst könyörületre kéri.) (A hős megkegyelmez a könyörgőnek.) (Identitáskonstituáló elem átadása.) A keresés tárgyát a hős erővel megszerzi. A fogoly kiszabadul. Identitáskonstituáló elem átadása.
13.	Lakoma a királyi várban. A király új nevet ad KJ-nek. Feljánlja lányát és királyságát JV-nek. JV elutasítja.	(XIV.) XXXI.	(az adomány elnyerése) a hős nem házasodik meg és nem lép trónra	(Z^X) C^{**}_{neg}	Trónralépést és az esküvőt a hős elutasítja.
14.	JV autobiografikus elbeszélése. Megtalálásának története. A nevelőszülők, gyermekkor, a fahu árvái, szerelme, szerelme gonosz mostohéja, nevelőanyja halála, házassági terve, a nyájszalasi története, a búcsú, vándorlás, katonaság, hűségnyilatkozat.	(I.) (exp.)	(eltávozás)	(e^2)	(A fiatalok szülei meghaltak vagy eleve ismeretlenek.)
15.	A király egy nagy zsák aranyat ad JV-nek. JV hajóra száll.	XXXI. XX.	esküvő visszafordulás	c^3 $\downarrow$	A hős pénzt vagy másféle jutalmat kap.

A szakasz száma	Az esemény	A funkció száma	A funkció megnevezése	A funkció-realizáció jele	A funkciórealizáció megnevezése
16.	JV hazatérten gondolkodik. Vihar előjele.	XV.	térbeli helyváltoztatás két birodalom között	R^2	A hős vízen utazik.
17.	Égiháború. Hajótorés. JV felhőbe kapaszkodik. Griffmadár hátára pattan.	XXI. XXII. XV.	üldözés megmenekülés térbeli helyváltoztatás két birodalom között	Hp Cn R^1	A hős repül.
	Megérkezik falujába. Szüret. Találkozás a szomszéd menyecskével. Iluska halálhíre	XXIII. XXVIII.	felismeretlen megérkezés felismerés	X^1 Y	
18.	Iluska halálának körülményei.	VIII.	károkozás	A^{14}	Az ellenfél megöl valakit.
	Látogatás a sírnál. Rózsaszakítás.	IX. X.	közvetítés, bekapcsoló mozzanat induló ellenakció	B^4 C	A bajt hírül adják.
19.	Vándorlás. Fazekas az erdőben. Az útírány megtudakolása.	XI. XII. XIV–	útinak indulás az adományozó első funkciója adomány,	$\uparrow$ δ^7 $Z=R^4$	A bajbajutott nem kér segítséget.
	JV kiemeli a fazekas szekerét a sárból. Eléri Óriásföldet. Az óriáscsász kivégzése.	XV. XIII. (XV)	katauzolás a hős reakciója	Γ^7	A hősnek megmutatják a helyes utat. A hős valamilyen szolgálatot tesz.
20.	Az óriáskirály váránál. Az óriások lakomája. Az óriáskirály fenyegetése. JV megöli az óriáskirályt.	XII. XIII.	az adományozó első funkciója a hős reagálása	Π^8 Γ^9	(A hős a helyváltoztatásához mozdulatlan eszközt használ.) Egy ellenséges lény el akarja pusztítani a hőst. A hős legyőzi az ellenséges lényt.
	Az óriások felajánlják JV-nek a királyságot. JV elutasítja. Az óriások átadják JV-nek a varázspótot, és urukká fogadják a hőst.	XIV.	a varázszeköz elnyerése	Z^9	Az eszközt közvetlenül átadják a hősnek. Különböző szereplők maguk ajánlkoznak a hős szolgálatára.
21.	A sötétség országában. JV kivégzi a boszorkányokat az óriások segítségével. Iluska mostohája is meghal.	XVI. XVIII.	küzdelem győzelem	B^1 Π^1	Az ellenfelek a nyílt mezőn csapnak össze. Győzelem nyílt küzdelemben.
22.	A tennetőben. A kísértetek el akarják ragadni az alvó JV-t. A kakas segítségével megmenekül.	VII.	kézrejtés	g^3	A hős hirtelen elalszik.
23.	Az Óperenciás-tengert partján. A halász nem tudja átvinni. Az óriás elindul vele.	XV.	katauzolás	R^4	A hősnek megmutatják a helyes utat.
24.	Tündérorság-sziget elérése.		térbeli helyváltoztatás két birodalom között	R^1	Óriás vagy szellem vállán utazás.
25.	Győzelem a kapuórzó állatok felett. A sárkányon keresztüljutva bejut Tündérorságba.	XXV.	nehéz feladat	3	
26.	Tündérorság.				
27.	JV bedobja a rózsát a tóba. A rózsza Iluskává változik. JV kihozza szerelmét az tóból. Iluskát tündérkirálynőnek, JV-t tündérkirálynak választják meg a tündérek. A mai napig ott uralkodnak.	XIX.	kezdeti baj/hiány megszűnése	Π^8	A halottat feltámasztják. Az elvarázsolttat visszavarázsolják.
		XXXI.	esküvő	c^2	Helyreállított házasság.

2. táblázat. A morfológiai funkcióknak megfelelően a szakaszok a János vitében

száma	jelo	A funkció			A szakasz száma
		megnevezése	kifejtése	realizációja	
	<i>I</i>	<i>kiinduló szituáció</i>		<i>i</i>	Iluska és Jancsi a faluvégen munka közben. 1
I.	<i>e</i>	<i>eltávolítás</i>		e^2 e^2 e^3	Iluska szülei meghaltak. 14 KJ édesanyaként viselkedő nevelő-anya meghalt. 14 Iluska, KJ munkájukat elvégezni a határba mentek. 1 (imp)
II.	σ	<i>tilalom</i>	A hősnek tiltó parancsot adnak (gyengített formában kérelemként vagy tanácsként).	σ^1 σ^1	Iluskának a mostoha gyors munkavégzést rendel. 1 (exp.) Jancsinak őriznie kell a nyáját. 2 (exp.) 3 (exp.)
III.	<i>b</i>	<i>a tilalom megszegése</i>	A tilalmat megszegik.	b^1 b^1	Iluska elhanyagolja munkáját. 1 KJ elhanyagolja munkáját. 1
IV.	<i>B</i>	<i>tudatosodás</i>	Az ellenfél megkísérlti felderíteni a terepet.		(A mostoha elindul ellenőrizni Iluskát.) 2
V.	<i>w</i>	<i>értésülésadás</i>	A hős ellenfele értesítéseket szerez áldozatáról.		(A mostoha tanúja lesz a parancs megszegésének.) 2
VI.	<i>e</i>	<i>cseleltetés</i>	A hős ellenfele megpróbálja becsapni áldozatát, hogy hatalmába kerítse őt és vagyonát.		
VII.	<i>g</i>	<i>kézrejtés</i>	Az áldozat hisz a félrevezetésnek, és ezzel akaratlanul is az ellenség kezére játszik.	<i>g</i> g^3	KJ csárdának hiszi a zsványtanyát. 5 JV elalszik a temetőben, és ezzel kiszolgáltatja magát az ártó erőknek. 22
VIII.	<i>A</i>	<i>károkozás</i>	A hős ellenfele kárt vagy veszteséget okoz a család valamelyik tagjának.	$A^3 + A^7$ $+ a^5$	1. A hős maga károkozó, veszélyezteti a nyáját. 3
VIII. a	<i>a</i>	<i>hiány</i>	A család valamelyik tagjának hiányzik valami, szeretne megszerezni valamit.	A^1 ₁₉ A^1 ₄	2. Franciaország elfoglalása, a francia királylány elrablása. 18 3. A mostoha halálba gyöttri Iluskát. 18
IX.	<i>B</i>	<i>közvetítés, bekapcsoló mozzanat</i>	A hős értesül a bajról, vagy tudatosul benne a hiány, kéréssel fordul hozzá, parancsot adnak neki, elküldik vagy elbocsátják.	B^5 <i>mó-</i> <i>dosu-</i> <i>lása</i> B^4 B^4	1. A gazda elüzi KJ-t mulasztásáért. 4 2. KJ tudomást szerez a francia kárról. 7., 11. 3. JV tudomást szerez Iluska haláláról. 18.
X.	<i>C</i>	<i>induló ellenakció</i>	A kereső ellenakcióra szánja el magát.		1. Nincs 3. JV Iluska halálhírére hallva, saját halálát keresi. 18.
XI.	$\uparrow$	<i>útnak indulás</i>	A hős elhagyja otthonát.		1. KJ elhagyja faluját. 4-5. 2. JV elhagyja faluját. 19.
XII.	$\bar{H}$	<i>az adományozó első funkciója</i>	A hóst próbának vetik alá, kikérdezik, megtámadják stb., ez készíti elő a varázserejű eszköz vagy segítőtárs megszerzését.	$\bar{H}^2$ $\bar{H}^2$ $(\bar{H}^5)$ $\bar{\sigma}^7 + R^4$ $\bar{H}^7$	A zsványok kikérdezik és megtámadják a hóst. 6 A huszárkapitány üdvözi és kikérdezi a hóst. 7 (A török basa fia kegyelemért esedezik.) (12) A fazekas bajban van. 19 Az őrtáskirály fenyegetőleg lép fel. 20
XIII.	Γ	<i>a hős reagálása</i>	A hős reagál a leendő adományozó tettére.	Γ^2 Γ^2 (Γ^5) Γ^7 Γ^9	KJ helyesen válaszol a zsványoknak. 6 KJ helyesen válaszol a huszároknak. 7 (KJ megkegyelmez a török basa fiának.) 12 JV kérés nélkül segít a fazekasnak. 19 JV kivégzi az őrtáskirályt. 20

a 2. táblázat folytatása

száma	jele	megnevezése	A funkció		Az esemény	A szakasz száma
			kifejtése	realizációja		
XIV.	Z	a varázs eszköz elhelyezése	A varázs eszköz a hős birtokába kerül.	Z ^x Z ^{neg} Z ^x Z ¹ Z ^x Z=R ⁴ Z ⁹	A zsványok befogadják a hőst. Kincsüket a hős elutasítja. A huszárok befogadják, a hős ruhát, lovat és kardot kap A basafi vitéznek nevezi a hőst. A fazekas útba igazítást ad. Az óriások átadják a varázssípot, szolgálólataikkal.	6 6 7 7 12 19 20
XV.	R	térbeli helyváltztatás két birodalom között, kalauzolás	A hőst elviszik, eljuttatják vagy elvezetik arra a helyre, ahol keresése tárgya található.	R ² R ² R ¹ +Z ⁵ R ⁴ R ⁵	Lóháton Franciaországba. Tengeri átkelés hajóval. Repülés a griff hátán. A fazekas megnevezi az irányt. Az óriáscsőz hátát hídnak használja a hős.	8-11 15-16 17 19 20
XVI.	B	küzdelem	A hős és az ellenfél közvetlenül összecsap.	R ¹ B ¹ B ¹	Utazás az óriás vállán. Összecsapás a török basával és fiával. A mostoha-boszonkány elleni harc.	24 12 21
XVII.	K	megbélyegzés, megjelölés	A hőst megjelölik.			
XVIII.	II	győzelem	Az ellenség legyőzése.	II ¹ II ^{neg}	A török basa kivégzése. Megkegyelmezés. A mostoha kivégzése.	12 12 21

XIX.	II	a baj vagy hiány megszüntetése	A kezdeti baj vagy hiány megszűnik.	II ¹ II ⁸ +II ⁹	A francia királynő visszaszerezése. A rózsából Iluska lesz.	13 27
XX.	↓	visszafordulás	A hős visszafordul.	II ¹	Visszafordulás Franciaországból.	15
XXI.	IIp	üldözés, kergetés	A hőst üldözik.		Tengeri vihar.	17
XXII.	Cn	megmenekülés	A hős megmenekül az üldözés elől.		Felhőbe kapaszkodik.	17
XXIII.	X	felismeretlen megérkezés	A hős ismeretlenül megérkezik haza vagy egy másik országba.	X ¹	JV hazaérkezik falujába.	
XXIV.	Φ	jogtalan követelés	Az álhős jogtalan követeléssel áll elő.	-		
XXV.	3	nehéz feladat	A hős nehéz feladatot kap.		A kapuőrző állatok kivégzése.	25
XXVI.	P	megoldás	A hős megoldja a feladatot.			
XXVII.	Y	felismerés	A hőst felismerik.		A szomszéd menyecske felismeri a hőst.	17
XXVIII.	O	leleplezés	Az álhőst, ellenfelet, károkozót leleplezik.			
XXIX.	T	transzfiguráció	A hős új alakot ölt.	T ³	A huszáruha és a kard felvétele.	7
XXX.	H	büntetés	Az ellenséget megbüntetik.			
XXXI.	C*, esküvő		A hős meghazudodik és trónra lép.	C ³ + C ^{**} ^{neg} C ^{**} ^{neg}	Elutasítja a francia királynő kezét. Kincseket kap. Házasság nélküli trónra lépés elutasítása Óriásországban.	13 20
				c ²	Megtalálja szerelmét és együtt uralkodnak Tündérorságban.	27

A *János vitéz* szövegére a kritikai kiadás alapján hivatkoztam: Petőfi Sándor Összes Művei. 3. kötet. *Petőfi Sándor Összes költeményei (1844. szeptember – 1845. július)*. Kritikai kiadás. Szerkesztette Kerényi Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997.

- BALOG Edit–BALOG Erika
1997 *The Adaptability of Propp's Method for the Morphological Analysis of Oscar Wilde's Tales*. *Studia Russica* XVI. 293–318.
- BARÓTI Lajos
1910 *Petőfi a ponyván és a népirodalomban*. (Petőfi-könyvtár, XXII. füzet.) Budapest, Kunossy, Szilágyi és tsa
- BEÓTHY Zsolt (szerk.)
1899 *Petőfi Sándor válogatott elbeszélő költeményei*. (BADICS Ferencz dr. magyarázataival. Iskolai könyvtár. A magyar olvasmányok tára 2.) Második, olcsó kiadás. Budapest, Athenaeum
- BERZE NAGY János
1925 *Petőfi költészetének folklóre-párhuzamai*. *Ethnographia* XXXVI. 21–48.
- BUBENIK Ferenc
1884 *Petőfi Sándor. Élete és költői működésének vázlatja*. Budapest, Révai Testvérek Bizománya
- DÖMÖTÖR Ákos–KERÉNYI Ferenc
1994 *A János vitéz egyetemes mesemotívumairól*. *Irodalomtörténeti Közlemények* XCVIII. 3. 375–380.
- ELEK Oszkár
1916 *Petőfi Sándor „János vitéz”-e és a népmesék*. *Ethnographia* XXVII. 168–190.
- FERENCZI Zoltán
1896 *Petőfi életrajza*. II. kötet. Budapest, Franklin Társulat
- FISCHER Sándor
1890 *Petőfi élete és művei*. Budapest, Grill Károly könyvkereskedése
- FODOR, Nandor
1951 *New approaches to dream interpretation*. New York, Citadel Press
- GAAL Mózes
é. n. [1898] *Petőfi Sándor élete és költészete*. Pozsony–Budapest, kiadja Stampfel Károly
- GYULAI Pál
1891–1892 *Petőfi költészete. Dr. Gyulai Pál egyet. ny. r. tanár előadásai alapján jegyzé Pethe Ferencz b. h. II.* Sokszorosított kézirat
- 1908 *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk*. (Petőfi-könyvtár, V. füzet.) Budapest, Kunossy, Szilágyi és tsa
- HENSZLMANN Imre
1911 *A népmese Magyarországon*. In: ENDRŐDI Sándor (szerk.): *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849*. Egykoru nyomtatványok másaival. Budapest, Petőfi Társaság, 367–373.
- HERMANN Zoltán
1999 *„És a melly világot álmaikban látnak...” (Újabb szempontok Petőfi János vitézének értelmezéséhez)*. Új Dunatáj IV. 1. 19–28.
- HORVÁTH János
1922/1989^R *Petőfi Sándor*. Budapest, Palas–Gondolat
- KALMÁR Elek
1893 *Petőfi (!) János vitézének népies elemei*. *Egyetemes Philológiai Közlöny* XVII. 643–651, 714–721.
- KISS József (szerk.)
1987 *Petőfi adattár I. Petőfi az egykorú sajtóban és egyéb nyomtatott for-*

rásokban. (Kiegészítés Endrődi Sándor „*Petőfi napjai a magyar irodalomban*” című, 1911-ben kiadott gyűjtéséhez). (A magyar irodalomtörténet-írás forrásai 11.) Budapest, Akadémiai Kiadó

- MARTINKÓ András
1973 *Feleletre váró kérdések a János vitéz körül*. In: MARTINKÓ András: *Költő, mű és környezet*. (Kérdőjelek a Petőfi-irodalomban.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 64–100.
- MELTZL Hugó
1909 *Dr. Gyulai Pál, mint a Petőfi-irodalom megalapítója*. (1876) (Petőfi-könyvtár, X. füzet.) Budapest, Kunossy, Szilágyi és tsa. 81–162.
- NÉVY László
1870 *Az írásművek elmélete, vagyis az irány-, költészet- és szónoklattan kézikönyve. Iskolai és magánhasználatra*. Pest, Ráth Mór bizománya
- ORAVECZ Ödön
1903 *János vitéz. Irodalmi tanulmány Petőfi Sándor költeményéhez*. Rozsnyó
- PÁNDI Pál
1952 *Petőfi János vitéze*. *Csillag* V. 455–468, 577–587.
- POGÁNY Péter
1978 *A magyar ponyva tüköre*. Budapest, Európa
- PROPP, Vladimir Jakovlevics
é. n. [1971] *Transzformációk a varázsmesében*. In: HANKISS Elemér (szerk.): *Strukturalizmus I*. Budapest, Európa, 121–132.
- 1995 *A mese morfológiája*. Második, javított kiadás. Budapest, Osiris–Századvég
- PULSZKY Ferenc
1911 *Lyrai költészet*. In: ENDRŐDI Sándor (szerk.): *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849*. Egykoru nyomtatványok másai-

val. Budapest, Petőfi Társaság. 275–280.

- RÉVAI József
1949 *A forradalom költője*. In: RÉVAI József: *Petőfi*. Budapest, Szikra, 5–28.
- RIEDL Frigyes
1923 *Petőfi Sándor*. Budapest, kiadta Síkabonyi Antal.
- SALAMON Ferenc
1889 *Irodalmi tanulmányok*. I. Kiadja a Kisfaludy-Társaság Ksselik Jenő alapítványából. Budapest, Franklin Társulat
- SOMOGYI Gyula
1909 *Petőfi Sándor költészete*. (Petőfi-könyvtár, XIV. füzet.) Budapest, Kunossy, Szilágyi és tsa
- SZERB Antal
1958 *Magyar irodalomtörténet*. Budapest, Magvető
- SZIGETVÁRI Iván
1922 *A százéves Petőfi. Jellemrajz*. Budapest, Székasi Sacelláry Pál kiadása
- SZVORÉNYI József
1868 *A magyar irodalmi tanulmányok kézikönyve. A felgymnasiumi s felreáltanodai tanulók számára*. Pest, Kiadja Heckenast Gusztáv
- TATAY István
1847 *Költészeti és szónoklati remek, Magyar prosodiával, metrikával, s a költői és szónoki beszédnek és fajok rövid elméleti fölvilágosításával eme' nemek és fajok szerint osztályozva. Szónokköltészeti és bölcsészeti osztályu tanulók, nem különben egyéb serdültőbb mindkét nemü olvasóknak használatára*. Pest, Kilián György tulajdona
- TOLDY Ferenc
1864–1865 *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebb időktől a jelen korig. Rövid előadásban*. Pest,

THE MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF *JÁNOS VITÉZ*

- Emich Gusztáv M. Akad. Nyom-
dász tulajdona
- 1911 *Tudományos világ. Hazai literatu-
ra. (Szépirodalmi újdonságok.)* In:
ENDRÖDI Sándor (szerk.): Petőfi
napjai a magyar irodalomban
1842–1849. Egykorú nyomtatvá-
nyok másaival. Budapest, Petőfi
Társaság, 87–88.
- TRENCSÉNYI-WALDAPFEL Imre
1966 *A János vitéz.* In: TRENCSÉNYI-
WALDAPFEL Imre: Humanizmus és
nemzeti irodalom. Budapest, Aka-
démiai, 197–230.
- VAHOT Imre
1881 *Emlékiratai.* Budapest
- VOINOVICH Géza
1936 *Petőfi.* Budapest, Magyar Szemle
Társaság (Kincsestár 144.)
- ZILAHY Károly
1864 *Petőfi életrajza.* Pest, nyomtatott
Emich Gusztáv magyar akad.
nyomdásznál

The paper applies Propp's morphological analysis to a 19th century epic poem entitled *János vitéz* (1845) written by Sándor Petőfi, a most prominent author of the Hungarian literary canon. The subtitle of this poem is *folk tale*, which generic designation has caused some confusion in readerly expectations and strategies as readers of the poem have either questioned or argued for the legitimacy of such a genre assignment to the text. The poem was written and published in a period when the Hungarian literary elite paid special attention to folk genres and tried to integrate those (after selection and transformation) into national literature. As folklore studies pointed out the story of *János vitéz* is based upon the combination of six folk fairy tale types (belonging to types bw. AaTh 300–749). Taking into consideration these factors, the paper makes an attempt at utilising the morphological analysis in order to investigate the relationship between the structure of this literary narrative poem (claiming itself to be a folk tale) and the general structure of folk fairy tales revealed by Propp, bearing in mind the third self-restricting principle of Propp's morphology, according to which the stability and set sequence of functions does not relate to literary tales. The outcome of the analysis is that the epic poem concerned has a complicated structure that is made up of quite a number of morphological functions and that eventually, although with transposition, hiatus, repetition and with the introduction of recurrent non-canonical elements, the story of the epic poem basically utilises these functions along the way folk fairy tales do from villainy/lack to wedding. From the very beginning of the reception certain parts of the poem were and have been evaluated as alien to or unfamiliar with real (folk) tales. If one takes a look at the outcome of the morphological analysis, it turns out that all these problematic parts violate morphological rules. This phenomenon implicitly tells about the generic competence of the contemporary readers, which deserves attention (and further research), as at the time of the publication of *János vitéz*, the number of Hungarian folk tales published in Hungarian was less than ten.